

ONTWERP- VERKIEZINGSPROGRAMMA 1998-2002

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

GROENLINKS

VERANTWOORDING

Het ontwerp-verkiezingsprogramma 1998-2002 verschijnt onder verantwoordelijkheid van het partijbestuur. De definitieve tekst wordt vastgesteld door het programcongres op 9 en 10 januari 1998.

De basis voor het ontwerp is gelegd door de programmacommissie, die gevormd werd door Sjef Czyzewski, Tineke van den Klinkenberg, Titia van Leeuwen, Bram van Ojik (voorzitter), Maarten van Poelgeest, Jeroen Saris, Marijke Vos en Paul Basset (secretaris).

Onder regie van de programmacommissie is intensief voorwerk verricht, waarbij voor een open proces was gekozen dat uitnodigend tot meedenken en meepraten.

Voor de *beschouwende teksten* begon het met zes essays, geschreven door relatieve buitenstaanders. Deze essays zijn besproken in

inhoudelijke verkenningen, waaraan iedere keer zo'n tien deskundigen van binnen en buiten de partij deelnamen. De ingekorte en in het GroenLinks Magazine gepubliceerde versies van de essays vormden de aanleiding voor vijf GroenLinkse Salons met gemiddeld een kleine zestig deelnemers. Op basis van dit alles schreef Joke van Kampen basisteksten die - omgewerkt door de programmacommissie - als discussieteksten aan het GroenLinks Forum van 7 juni zijn aangeboden. De ruim tweehonderd deelnemers aan het Forum voorzagen deze teksten in forumdiscussies, workshops, intrigerende gesprekken en openbare colleges van commentaar. Op 28 juni heeft de partijraad zich kunnen uitspreken over de voornemens van de programmacommissie om de discussieteksten te wijzigen.

De *concrete programmapunten* zijn voorbereid door een programmapuntencommissie: Tom van der Lee, Titia van Leeuwen, Bram van Ojik, Maarten van Poelgeest, Jeroen Saris en Jacqueline Cremers (secretaris). Bovendien is de economische commissie (onder voorzitterschap van Arthur Schram en ondersteund door Ronald Dekker en Mathilde Streefkerk) hier nauw bij betrokken geweest. Voor de programmapunten ontving de programmacommissie vele nuttige suggesties van ongeveer veertig organisaties uit bijvoorbeeld het onderwijs, de gezondheidszorg, de landbouwwereld, kunst en cultuur en de milieubeweging. Ook van binnen de partij zijn vele suggesties ontvangen van individuele leden en onder meer van de gehandicaptenwerkgroep, de landbouwwerkgroep en de werkgroep volkshuisvesting en woonlasten.

De programmacommissie heeft de beschouwende teksten en de programmapunten samengevoegd en op 1 juli haar adviesprogramma neergelegd bij het partijbestuur. Het partijbestuur heeft dit advies in twee vergaderingen uitputtend doorgewerkt en op onderdelen aangevuld en bijgesteld. Het eindproduct ligt voor u en staat de komende weken in de partij ter discussie.

Iedereen die in de voorbereidende fase een bijdrage heeft geleverd, wordt daarvoor hartelijk bedankt. De werkwijze die is gevolgd en het inhoudelijke resultaat daarvan geven vertrouwen dat het ontwerp-verkiezingsprogramma in GroenLinks op een goede ontvangst mag rekenen.

Amenderingsprocedure

De vaststelling van het verkiezingsprogramma is de bevoegdheid van het congres, als hoogste orgaan van de vereniging GroenLinks. Dit gebeurt aan de hand van het door het partijbestuur aangeboden ontwerp. De besluitvorming op het congres gaat over de (genummerde) concrete programmapunten. De besluitvorming gaat niet over de beschouwende teksten: die worden na het congres geherformuleerd, voorzover de programmapunten inhoudelijk zijn gewijzigd.

Voor de programmapunten gaat nu de amenderingsprocedure in. Amendementen mogen worden ingediend door de afdelingen, het partijbestuur, de landelijke categorale groepen en groepen van ten minste vijftien partijleden gezamenlijk. Voor de amendementen worden **amendementsformulieren** gebruikt, die op het partijbureau kunnen worden aangevraagd.

Sluitingsdatum voor het indienen van amendementen is **vrijdag 17 oktober**. Uiterlijk op die dag moeten amendementen op het partijbureau zijn ontvangen. Na deze datum worden geen amendementen meer toegelaten.

Op 8 november wordt een 'amendementendag' gehouden, bedoeld voor overleg en afstemming tussen indieners. De congreskrant met alle amendementen verschijnt op 20 december.

Louis Vuurboom
Secretaris partijbestuur

INHOUD

De overheid, de burger en de markt

Tekst	4
Programmapunten	7

Rechtsstaat en internationale rechtsorde

Tekst	9
Programmapunten	11

De kwaliteit van het bestaan

Tekst	13
Programmapunten	16

De duurzaamheid

Tekst	19
Programmapunten	21

omslog Een doorkijkje in het laadruim van een vrachtvliegtuig op Schiphol. Via een zijdeur wordt een Alfa Romeo ingeladen: speedvracht voor Japan.

INLEIDING

In dit verkiezingsprogramma presenteert GroenLinks haar visie op de toekomst. Tevens wordt de balans opgemaakt van de politieke prestaties van het paarse kabinet. GroenLinks meent dat liberalisering en marktwerking onder dit kabinet te ver zijn doorgeschoten. De economie groeit weliswaar als kool, maar de schaduwzijden worden ook steeds zichtbaarder. Van de voorgenomen terugdringing van broeikasgassen als CO₂ is niets terechtgekomen. De fixatie op de rol van Nederland als distributieland doet het ergste vrezen voor een toekomstig milieubeleid. Het feit dat de armoede en de steeds meer haperende zorg in Nederland belangrijke politieke onderwerpen zijn geworden, zegt wat over het verkilde sociale klimaat.

Dat deze onderwerpen centraal staan in een verkiezingsprogramma van GroenLinks, hoeft dan ook niet te verbazen. Evenmin dat er naast aansprekende idealen ook haalbare alternatieven geformuleerd worden.

Toch wil GroenLinks meer bieden dan een opsomming van beleidsalternatieven. In dit programma gaat het ook om het presenteren van een visie op de vraag hoe veranderingen tot stand kunnen komen. Wat is de rol daarbij van de overheid? Wat die van de markt? En wat die van de burgers?

Het weer van stal halen van oude maakbaarheidsmodellen als tegenwicht tegen de doorgeschoten marktwerking is geen antwoord dat overtuigt. De eenzijdige fixatie op de rollen van overheid en markt heeft de burger uit beeld gebracht. Terwijl burgers en verbanden van burgers juist een cruciale rol kunnen spelen bij veranderingen. Zonder het 'maatschappelijke middenveld' zou de sociale samenhang in ons land ver te zoeken zijn. Het is echter niet het traditionele middenveld, dat GroenLinks voor ogen staat. Het is geen terug willen achter de individualisering. De burger functioneert niet louter als lid van een groep, maar telt ook als individu maatschappelijk mee. Uitgangspunt is dat de burger niet alleen wil, maar ook zelfstandig kan beslissen. Het is echter een misvatting dat dit leidt tot de liberale opvatting van de burger als een autonoom, rationeel en calculerend individu dat maximalisatie van persoonlijk nut nastreeft.

De opvatting van GroenLinks is dat burgers hun voorkeuren en wensen juist in omgang met anderen vormgeven. Ook de moderne, geïndividualiseerde burger weet van lotsverbondenheid. Dat uit zich in tal van nieuwe of hervonden netwerken en sociale verbanden. Deze zogenoemde 'civiele maatschappij' is een onmisbare kracht bij noodzakelijke veranderingen en vormt het kloppende hart van onze democratie. Nederland is voor GroenLinks een land van burgers.

Dit betekent niet dat GroenLinks pleit voor een terughoudende overheid, die zich aan de zijlijn van het maatschappelijk leven opstelt. 'Onze' overheid heeft op drie terreinen een wezenlijke taak: ze draagt de waarden en normen van de rechtsstaat uit (zowel in eigen land als wanneer het gaat om de handhaving van de internationale rechtsorde), ze schept de voorwaarden voor de kwaliteit van het bestaan en de participatie van burgers in het maatschappelijk leven (in Nederland en - voorzover ons land daaraan kan bijdragen - ook elders) en ze voert een beleid gericht op duurzame ontwikkeling op verschillende niveaus: lokaal, nationaal en wereldwijd. Rechtsstaat, kwaliteit van het bestaan en duurzaamheid zijn daarmee de fundamenten waarop het GroenLinks-programma is gestoeld. Na het eerste hoofdstuk over de overheid, de burger en de markt gaan de volgende drie hoofdstukken over die fundamenten.

Daarin zijn pleidooien te lezen voor een zorgvuldig, ruimhartig en humaan vluchtelingenbeleid en voor internationale samenwerking terwille van rechtvaardige handel, duurzame productie en een vredesbeleid dat nationale belangen overstijgt.

Volwaardige deelname aan de samenleving van burgers en het bieden van kwaliteit van het bestaan begint bij GroenLinks met bestrijding van de armoede en herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. Opvattingen dat Nederland daar amper eigen beleid op kan voeren, worden bestreden en de eenzijdige fixatie op de traditionele betaalde arbeid wordt vervangen door een kleurrijk palet aan mogelijkheden van moderne arbeids- en zorgpatronen. Ook wordt er belangstellend een hand uitgestoken naar het 'maatschappelijk' of 'ethisch' ondernemen, dat in opkomst is.

Tegenover het paarse scenario 'Nederland Distributieland' met bijbehorende investeringen in luchthavens, wegen en een tweede Maasvlakte, komt GroenLinks met een ander scenario: 'Nederland Innovatieland'. Met daarin niet alleen kennisintensieve activiteiten, milieutechnologie en hoogwaardige dienstverlening, maar ook aandacht voor openbaar vervoer, biologische en duurzame landbouw, duurzame energievoorziening en woning- en kantorenbouw. Gedachten over lightrail, Zeppelins en verhandelbare vervuilingrechten zijn de knipogen naar de toekomst.

GroenLinks pretendeert niet voor elk probleem een oplossing te hebben. Er worden richtingen geschetst en mogelijkheden verkend. Maar vooral wil dit programma laten zien dat er veel meer te kiezen valt voor heilzame veranderingen dan vaak wordt verondersteld. De burger is daarbij niet een blok aan het been voor politiek en overheid, maar een partner met pit.

Ab Harrewijn
Partijvoorzitter

HOOFDSTUK A

DE OVERHEID, DE BURGER EN DE MARKT

In het politieke debat is de burger uit beeld geraakt. Dat is te betreuren. In de visie van GroenLinks staat niet de markt of de overheid centraal, maar de burger. De burger is de voornaamste kracht van de democratie. Wie te veel van de overheid verwacht, miskent die kracht en reduceert de burger tot een inspreker. Wie alle heil bij de vrije markt zoekt, komt uit bij een samenleving waarin de kloof tussen arm en rijk groter wordt en waarin natuur en milieu stelselmatig worden ondergewaardeerd.

Overheid en markt kunnen niet zonder elkaar, maar debatten over hun beider rol verzanden vaak in extremen. Daarom is het voortdurende debat over de rol die beide spelen in de sturing van de samenleving weinig productief. Wie minder overheid wil, zou alles aan de markt over willen laten met alle a-sociale gevolgen van dien. Wie een krachtige overheid wil, gaat al gauw door voor iemand die alles van bovenaf wil regelen en geen oog heeft voor de individuele keuzevrijheid. Zo gaat het zicht op het juiste evenwicht tussen overheidssturing en marktwerking verloren. Bovendien, en dat is minstens zo erg, raken andere actoren uit beeld. Individuele burgers en de organisaties waarin ze actief zijn, vormen in een moderne, pluriforme maatschappij een belangrijke motor van verandering. Wie te veel op markt en staat fixeert, miskent de dynamiek die aan maatschappelijke ontwikkeling wordt toegevoegd als burgers en hun organisaties maximaal bij die ontwikkeling betrokken zijn.

Daarbij is diversiteit een sleutelbegrip. Wanneer de verscheidenheid in samenstelling van de bevolking tot haar recht komt, versterkt dat de democratie. Een optimaal gebruik daarvan geeft draagvlak aan verandering.

Hoe zit het met de overheid?

GroenLinks meent dat liberalisering en marktwerking te ver zijn doorgeschoten. De overheid treedt niet meer op waar ze dat wel

zou moeten doen. Maar als antwoord hierop moeten we niet de oude maakbaarheidsmodellen van stal halen. Het gaat om een stelsel van meerdere overheden en nieuwe arrangementen tussen overheden en burgers. Hierbij staat centraal dat de overheid rechtsgelijkheid waarborgt, en voorwaarden schept voor duurzame ontwikkeling en de participatie van burgers in de samenleving. De legitimiteit van het overheidsingrijpen is allerm minst vanzelfsprekend. De emancipatie van de burger dwingt de overheid voor haar beleid draagvlak te zoeken in het publieke debat. Voor de kans van slagen van overheidsingrijpen is dit echter niet voldoende. De overheid zal met uitproberen en evalueren moeten uitvinden welke aanpak het beste werkt en met welke maatregelen de gewenste resultaten te bereiken zijn.

De ongekende samenleving

Een overheid die gericht wil sturen, zou goed op de hoogte moeten zijn van het gedrag en de wensen van de burgers. Dat is nu vaak niet het geval. De overheid weet te weinig van wat burgers beweegt. Overheidsregels zijn vaak gebaseerd op onvoldoende of onjuiste informatie. Zo woont in de grote steden een derde van de inwoners in een andere woning dan het bevolkingsregister vermeldt. Wie denkt dat dit is op te lossen met meer efficiëntie en nauwkeuriger onderzoek, vergeet dat het gedrag van burgers steeds minder voorspelbaar is.

Burgers zijn niet alleen minder voorspelbaar dan vroeger, ze zijn ook minder volgzaam. Er duiken altijd wel weer mensen op die regels aan hun laars lappen. Soms is dat een vorm van verzet tegen een samenleving die als onrechtvaardig wordt beschouwd, soms is het onverschilligheid, soms is het ook puur eigenbelang. Ook allerlei mengvormen komen voor.

Voor de overheid wordt het in deze situatie steeds moeilijker één lijn te trekken. Elke keer moet een keuze worden gemaakt tussen strikte handhaving, repressieve tolerantie, gedoogbeleid of verandering van als onhoudbaar beschouwde regels. Die keuze is voor de overheid zoals die nu werkt vaak te ingewikkeld, wat de machteloosheid van de overheid versterkt.

De bemoeizuchtige overheid

Door de toegenomen individualisering wensen burgers maatregelen op maat. Omstandigheden verschillen, mensen verschillen en het is niet alleen de overheid die invloed uitoefent op het leven van mensen.

Algemene, voor iedereen geldende regels blijken maar al te vaak ongelijkheid te versterken en onbedoelde beperkingen op te leveren. Zo is de sollicitatieplicht voor de één een springplank naar de arbeidsmarkt, maar voor de ander een moeras van frustratie. Zo zijn de verplichte winkelsluitingstijden voor de één een bescherming tegen al te zware werkdruk, maar voor de ander een bron van ongemak.

Helaas heeft ook maatwerk zijn keerzijde: er ontstaat gemakkelijk een woud van regeltjes en voorzieningen, die burgers afhankelijk maakt van uitvoeringsambtenaren en andere tussenpersonen om ze te kunnen doorgronden en benutten. Bovendien is het essentieel dat de rechtsgelijkheid door maatwerk niet in gevaar komt. Een overheid op maat balanceert dus voortdurend op het slappe koord tussen bemoeizucht en nalatigheid. De huidige overheid is de daarvoor benodigde evenwichtskunst lang niet altijd meester.

De ondemocratische overheid

De overheid wordt geacht te functioneren op basis van democratische besluitvorming. Het politieke debat vindt natuurlijk niet alleen in het parlement plaats. Over belangrijke beslissingen zal de overheid het debat in de samenleving moeten organiseren. Van overheid en politiek mag verwacht worden dat zij de uitkomsten van dit debat uiterst serieus nemen en niet eenvoudig naast zich neerleggen, zoals bij de tracékeuze van de Hogesnelheidslijn is gebeurd.

Als uitkomsten van tevoren lijken vast te staan, zoals bij het debat over nut en noodzaak van de uitbreiding van het vliegverkeer, dan neemt niet alleen het animo voor het debat, maar ook de acceptatie van het genomen besluit af. Mensen zijn niet op hun achterhoofd gevallen en de legitimiteit van de overheid komt op het spel te staan.

De overheid geeft met haar beleid - als het goed is - vorm aan het land waarin wij willen leven. Als grote groepen mensen door het vangnet van de sociale zekerheid vallen, toont dat aan hoezeer het 'ieder voor zich' terrein heeft gewonnen. Als de bossen verzuren en de aarde steeds warmer wordt, zegt dat iets over de keuze die we kennelijk maken tussen materiële consumptie en leefbaarheid. Politieke partijen moeten dergelijke keuzen ter discussie stellen. Ze moeten burgers de kans bieden vorm te geven aan alternatieven voor het gangbare beleid en coalities sluiten die voor dergelijke alternatieven een draagvlak bieden. Is zo'n draagvlak eenmaal gevonden, dan moet de burger er ook van uit kunnen gaan dat de overheid haar koers bijstelt.

Er bestaan tal van instrumenten die de overheid kan inzetten om haar legitimering te versterken. Referenda kunnen tussen verkiezingen in het openbare debat stimuleren en politieke besluitvorming zo nodig corrigeren. Maar een overheid die het daar keer op keer op laat aankomen, mist te vaak kansen om samen met bur-

gers te zoeken naar de beste oplossing.

En dan: de burger

Bijna alles wat we over de overheid zeggen komt uit bij een stelling over de burger. We zullen die burger daarom eerst eens nader beschouwen.

Dat is geen vanzelfsprekendheid. De burger heeft bij links lange tijd in het verdomhoekje gezeten. Voor progressieve partijen was de burger al snel een kleinburger. Burgerlijk was een scheldwoord in een tijd dat non-conformisme de toon zette. Liberalen beschouwden op hun beurt de burger vooral als een autonoom, rationeel en calculerend individu dat maximalisatie van persoonlijk nut nastreeft.

Haaks hierop staat de opvatting van GroenLinks, dat burgers hun voorkeuren en wensen juist in omgang met anderen vormen. Het verkeer tussen burgers is geen ruilhandel, maar burgers wisselen argumenten uit, stellen eerdere ideeën bij en weten dat hun lot met elkaar verbonden is.

Autonomie

De grote sociale bewegingen in de jaren zestig, zeventig en tachtig werden in hoge mate geïnspireerd door het begrip autonomie. Er rees massaal verzet tegen paternalisme en afhankelijkheid en tegen traditionele autoritaire verbanden. Zo kwam men in beweging voor een open, democratische universiteit, voor vormen van zelf- en medebestuur, voor 'baas in eigen buik' en voor gelijkberechtiging en economische zelfstandigheid van vrouwen.

Het ging hier om uitgesproken progressieve bewegingen die - verbonden als ze zich wisten met linkse politiek - hun kaarten voor een belangrijk deel zetten op de overheid. De staat moest bereiken dat onmondige burgers mondig werden. Liberalen, ook al verrukt van het autonomie-ideaal, gaven het begrip een volledig andere invulling. Zij namen onder het motto 'gewoon jezelf zijn' de overheid juist veel taken uit handen. Die zou mensen bemoederen, terwijl in hun ogen de markt mensen juist de kans gaf zich volledig vrij te ontplooiën.

Autonomie heeft zeker de weg vrijgemaakt voor de emancipatie van burgers. De burger functioneert niet langer alleen als lid van een groep, maar telt ook als individu maatschappelijk mee. De door sociale controle afgedwongen gelijke burger is ingeruild voor de gelijkwaardige en anderen respecterende burger. Luisteren en volgzaamheid hebben plaatsgemaakt voor debatteren en zelfstandigheid. Het uitgangspunt is niet alleen dat de burger zelf wil, maar ook heel goed zelf kan beslissen.

Er is echter ook een keerzijde. De nadruk op autonomie heeft zowel links als liberaal Nederland blind gemaakt voor de waarde van sociale verbanden. Het 'moderne gezin', de woongroep, het 'opzoomeren' van de straat, het maatschappelijk ondernemen, de maatschap, het bedrijf, het koor, de sportclub, de moskee of de subcultuur tonen aan dat autonomie en sociale verbanden elkaar niet hoeven uit te sluiten. Het uiteenvallen van traditionele sociale verbanden heeft ertoe geleid dat mensen geprobeerd hebben er nieuwe vorm en inhoud aan te geven.

Door gelijkwaardigheid en keuzevrijheid centraal te stellen kan het begrip autonomie in een nieuwe context worden geplaatst: het functioneren binnen zelfgekozen sociale verbanden op basis van gelijkwaardigheid is een voorwaarde voor het autonoom vorm geven aan het leven. Dergelijke sociale verbanden vormen met elkaar de civiele samenleving. De rol die zij spelen in het openbare leven is daarmee terug op de politieke agenda.

De civiele maatschappij

Het belang van sociale verbanden laat zien dat er meer is tussen overheid en markt. Het onderlinge verkeer tussen burgers wordt niet alleen gereguleerd door wetten en het marktprincipe. Wie zich inzet voor de buurtvereniging, doet dat niet omdat de over-

heid dit voorschrijft of omdat men er rijk van wordt.

Een terugtreden van de overheid ten gunste van meer markt gaat ten koste van de civiele maatschappij. Met modieuze retoriek over de ontvlechting van overheid en samenleving werd de subsidiëring en waardering voor het maatschappelijk middenveld verminderd en werden de verbanden van burgers verzwakt. Waar liberalen en christen-democraten menen dat een terugtrekkende overheid ruimte schept voor een bloeiende samenleving, blijkt juist het tegendeel te gebeuren. Ook paars is op dit punt uiterst ambivalent en probeert - bijvoorbeeld in het welzijnswerk - een radicaal autonomiebegrip te combineren met pleidooien voor een overheid die garandeert dat mensen zichzelf kunnen blijven organiseren. Die garantie wordt blijkbaar steeds goedkoper, getuige de voortdurende bezuinigingen in het welzijnswerk.

GroenLinks wil echter niet de fout maken het maatschappelijk middenveld alleen maar te zien als iets moois. Wanneer geen sprake is van democratisch georganiseerde verbanden, liggen onevenwichtig leiderschap en volgzaamheid op de loer. En wanneer culturen en gemeenschappen zich afsluiten voor de buitenwereld en er geen uitwisseling van ideeën en opvattingen meer plaatsvindt, kunnen deze verbanden een hindernis worden voor mensen om zich te ontplooiën.

Niemand heeft behoefte aan de terugkeer van corporatisme en achterkamertjespolitiek uit de tijd van de verzuiling. In plaats daarvan moet een sterke civiele maatschappij bijdragen aan een levendige democratische cultuur, waarin betrokkenheid bij anderen en bij de publieke zaak tot uitdrukking komt. Op die manier biedt de civiele samenleving een alternatief voor een markt-samenleving die gekenmerkt wordt door onverschilligheid, consumptisme en egoïsme.

Wie de civiele samenleving deze voorname rol toedicht, zal een open oog hebben voor bestaande machtsverschillen. Mede door de selectieve werking van de markt ontstaan ongelijkheden tussen burgers. Gezondheid, inkomen, afkomst en sekse maken of breken je in de markt. Dat verdwijnt niet plotseling als het over de civiele maatschappij gaat. Ook al gelden daar de uitgangspunten van gelijkwaardigheid en zelfstandigheid van burgers, in het dagelijks leven is ook veel eenzaamheid, stuurloosheid en onbeholpenheid waar te nemen. Niet voor alle burgers is participatie vanzelfsprekend. Zij moeten dan ook kunnen rekenen op actieve solidariteit van medeburgers en waar nodig op zorg door of vanwege de overheid.

De rol van de overheid als 'schild voor de zwakken' geldt in zekere zin ook voor de rol die de overheid speelt in de verdediging van de civiele samenleving tegenover de vrije marktkrachten. Zonder een krachtig sturende overheid legt bijvoorbeeld de sociale woningbouw het loodje in een steeds commerciëler wordende markt.

Ook binnen de civiele maatschappij liggen de kansen niet voor alle initiatieven van burgers gelijk. Nieuwe vormen van sociale verbanden leggen het vaak af tegen gevestigde instituten van het traditionele middenveld. En zonder een vasthoudende en naar draagvlak zoekende overheid worden daklozenvoorzieningen en sociale pensions door goed georganiseerde buurtbewoners overal geweerd.

Wat bindt burgers?

Een politieke partij moet oog hebben voor het type verbanden dat de civiele maatschappij kenmerkt. Er bestaan banden binnen en tussen groepen. Wat mensen binnen dezelfde groep bindt, onderscheidt hen juist van andere groepen. Groepen worden bijgehouden door een gezamenlijke geschiedenis, waarden, gebruiken en gewoontes. Dit wil niet zeggen dat mensen - eenmaal binnen de groep - erin opgesloten moeten zitten. Onderwijs, maar ook kunst en het politieke debat hebben een functie in het aanbieden van een breed scala aan culturen, aan waarden- en normenpatronen, die

mensen ontvankelijk maken voor andere groepen en ze in de gelegenheid stellen eigen keuzen te maken en nieuwe verbintenissen aan te gaan.

Van generatie op generatie moet deze ontvankelijkheid voor andere groepen en culturen worden overgedragen. In het onderwijs worden niet zozeer vaste normen en waarden doorgegeven, maar kennis, inzichten, vaardigheden en houdingen die nodig zijn om eigen normen te ontwikkelen en de dialoog met anderen aan te gaan.

Wat in een pluriforme samenleving iedereen met iedereen verbindt, is wederzijds respect en de gedeelde verantwoordelijkheid voor het omgaan met verschillen. In een open dialoog vindt de verandering van de samenleving plaats. In dat veranderingsproces zijn multiculturaliteit en pluriformiteit meer dan alleen het naast elkaar leven van verschillende (sub)culturen en levensvormen. Een ieder die hier leeft, moet bereid zijn om met anderen over zijn normen en waarden in debat te gaan. Want zodra het gesprek verstomt, krijgt begrip geen kans en neemt de kans toe op confrontaties, waarbij de één probeert de ander zijn wil op te leggen.

De visie van GroenLinks

De overheid van GroenLinks kent haar beperkingen. Ze weet dat ze niet alles kan weten, laat staan regelen. Ze weet dat burgers verschillend zijn en verwachten dat de overheid daar rekening mee houdt. Maar ze weet ook dat burgers zich verbonden weten met anderen, en dus partners zijn in het vormgeven aan de rechtsstaat en het nastreven van politieke doelen.

Paradox

Dit klinkt mooi, maar is vaak lastig. Burgers hebben namelijk de neiging om problemen die ze in het onderlinge verkeer niet kunnen of willen oplossen, op het bordje van de overheid te schuiven. Een beslissing in dit soort kwesties zal altijd een deel van de burgers teleurstellen. Daarmee is een dergelijke beslissing nog niet altijd slecht. Politiek is vaak het maken van tragische keuzes en de overheid is vaak een onbemide, maar onmisbare partij.

Dit betekent niet dat alle kwesties waar burgers onderling niet uitkomen, door de overheid definitief kunnen worden opgelost. De overheid kan wel een wet maken, maar een wet alleen is nog niet voldoende. Een wet die voorschrijft dat nieuwkomers het recht en de plicht hebben om in vijfhonderd uur iets van de Nederlandse taal en maatschappij op te steken, geeft hen nog geen enkele garantie op daadwerkelijke inburgering. Want het probleem zit niet alleen bij talenkennis, maar wordt ook veroorzaakt door in de samenleving bestaande uitsluitingsmechanismen; het zit bij sollicitatiecommissies tussen de oren en is verankerd in structuren en automatismen. Daaraan verandert niets door alleen een publicatie in de Staatscourant.

Minder overheid, meer wat?

Wat de overheid niet kan regelen, wordt te gemakkelijk aan de markt toebedeeld. 'Minder overheid, meer markt' lijken in het publieke debat onlosmakelijk aan elkaar verbonden te zijn. Toch is daar geen reden voor. De markt kan een aantal zaken goed regelen, maar lang niet alles. De markt heeft weinig oog voor sociale normen en waarden, terwijl milieukosten niet in de prijs terugkomen. Zonder overheid kan de markt niet functioneren. De overheid zorgt voor zekerheden en regels (bijvoorbeeld om monopolievorming tegen te gaan), voor infrastructuur, gezondheidszorg en onderwijs. De markt kan dat nooit alleen af.

De overheid heeft de taak corrigerend op te treden, als de politiek van mening is dat de marktwerking ongewenste effecten heeft. Wanneer marktwerking in de gezondheidszorg ertoe leidt dat wie het meeste geld heeft het eerste en het beste wordt geholpen, moet de overheid daar een stokje voor steken door een selectiecriteria voor te schrijven. Daarmee gaat niet de marktwerking overboord.

In diezelfde gezondheidszorg zouden farmaceutische kartels bijvoorbeeld best aan meer marktwerking mogen worden blootgesteld. Ook hier gaat het dus om maatwerk en precisie.

Maar ook de overheid kan het niet alleen. Kijken we naar het onderwijs, dan bestaat daar een taakverdeling tussen overheid en de civiele samenleving, vastgelegd in de grondwet. In het zoeken naar nieuwe arrangementen tussen overheid en burger wordt ook deze taakverdeling - terecht - ter discussie gesteld. De vraag welke kennis, inzichten, vaardigheden en houdingen jonge burgers in onze samenleving nodig hebben, is een politieke vraag die steeds opnieuw moet worden gesteld. Daarmee stelt de overheid voorwaarden en kaders waarbinnen burgers en schoolbesturen zelf vorm en inhoud kunnen geven aan hun school.

Besturen op niveau

De overheid is geen eenduidig blok. Er is een groot verschil tussen de landelijke overheid, provincies, gemeentebesturen en stadsdeelraden. Vaak wordt dit als een probleem gezien, maar niets is minder waar. Al die verschillende overheden moeten zich de tijd en mogelijkheden gunnen om verschillende oplossingen voor een probleem uit te proberen. Na enige tijd blijkt welke maatregelen onder welke omstandigheden effectief zijn en kunnen succesvolle maatregelen van elkaar gekopieerd worden.

Het algemeen invoeren van regels - nog voordat bekend is hoe het probleem er nu werkelijk uitziet - is vaak schadelijk. Wanneer een maatregel niet werkt, raken burgers geïrriteerd en zullen zij de maatregel binnen de kortste keren gaan ontduiken. Op deze manier wordt veel geld verspild aan systemen die al na korte tijd stilzwijgend zijn bijgezet in de rij van mislukte overheidsopredens.

Een dergelijke oplossingsgerichte aanpak vraagt om een aantal voorwaarden:

- geen concurrentie en competentiestrijd tussen verschillende overheden, maar betere afstemming en coördinatie;
- een andere houding van de overheden: een probleemgerichte benadering, waarin de behoefte van de burger centraal staat.

De rijksoverheid heeft bij dit alles de regie in handen, terwijl andere overheden grote vrijheid hebben in de uitvoering, binnen landelijke kaders. Veel delegeren naar andere overheden die beter geïnformeerd zijn over de werkelijke stand van zaken, verschillende oplossingen kleinschalig uitproberen, tijdig bijsturen en rekening houden met verschillen kunnen het overheidsoptreden geloofwaardiger en beter maken. Decentraliseren en delegeren mogen dan niet langer eufemismen zijn voor bezuinigen.

Ter illustratie een voorbeeld. Voor iedereen die de participatie van alle burgers aan het maatschappelijk leven ter harte gaat, is het stelselmatig achterblijven van allochtonen op vrijwel alle terreinen een doorn in het oog. De politiek zou de overheid de opdracht kunnen geven aan die achterstand en achterstelling binnen tien jaar een einde te maken. Dit vereist een programma en een krachtig beleid. Maar dat is niet hetzelfde als draconische maatregelen of een keurslijf aan nieuwe wetten. Via een veelheid aan initiatieven en experimenten kunnen overheden en bedrijven, particuliere organisaties, belangengroepen en wetenschappelijke instituten

uitvinden welke strategieën werken en welke niet. Een dergelijke werkwijze creëert draagvlak en vergroot de kans op succes.

De kern: lotsverbondenheid

In dit hoofdstuk zochten we naar de kern van de relatie tussen burgers en overheid. We namen afstand van de gedachte dat het debat slechts over de keuze tussen staat of markt zou moeten gaan en we zochten naar de schakels die overheden, burgers en maatschappelijke organisaties met elkaar verbonden houden. Politiek is, in onze visie, het versterken en onderhouden van die schakels. De overheid is er namelijk niet voor zichzelf of haar ambtenaren, noch voor politici. Ze is de uitdrukking van het besef dat het lot van ons burgers sterk met elkaar verbonden is. Alleen redden we het niet en bovendien is het in de omgang met anderen dat onze ideeën, wensen en ambities vorm krijgen. Juist omdat we dicht op elkaar leven, zijn collectieve afspraken en regels nodig. Wanneer deze tekortschieten of hindernissen worden in plaats van voorwaarden om ons te kunnen ontplooiën, is verandering nodig. Anders is straks de overheid van niemand meer en gaat ieder zijn eigen weg zonder zich nog om anderen te bekommeren.

De burger van GroenLinks is niet het autonome, calculerende individu dat uit is op nutsmaximalisatie. Burgers zijn afhankelijk van anderen, kunnen zich dankzij anderen ontplooiën en worden door derden in toom gehouden. Emancipatie en zelfbeschikking krijgen pas betekenis in een politieke gemeenschap van burgers die zich verantwoordelijk weten voor elkaar. De democratie - en de uitbreiding daarvan met referenda, zelfbeheer en interactieve besluitvorming - is zonder die gemeenschap van burgers een zielloos project.

Binnen de gemeenschap kunnen burgers zeer verschillend zijn en moeten ze de mogelijkheid hebben om die verschillen ook te tonen en ernaar te handelen zonder een hiërarchische normering van de verschillen. Voor GroenLinks is cultuur steeds een ontwikkelingsproces en geen statisch gegeven. De essentie van een multiculturele en pluriforme samenleving wordt gevormd door interactie tussen culturen. Daarmee worden strijdige elementen binnen en tussen de culturen blootgelegd, wat leidt tot het telkens opnieuw vaststellen van de regels van het onderlinge verkeer.

Deze regels vormen het hart van onze gemeenschap. Wie over aanpassing en integratie spreekt, kan wel een mening hebben over hoe een ander zijn leven leeft, maar kan niet om meer en mag niet om minder vragen dan om instemming met de regels van ons onderlinge verkeer.

De basis voor een democratische en pluriforme samenleving ligt in de gelijkheid van mensen en de waardigheid van het individu. Zo spraken we dat onder meer af in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en in de Nederlandse grondwet. Respect voor deze beginselen is allesbehalve vanzelfsprekend. Het is voortdurend onderwerp van politiek debat en het moet bevochten worden tegen de achtergrond van een vaak weinig poëtische maatschappelijke realiteit. Dat debat en dat gevecht vormen in feite de kern van de democratie.

A1 Overheid

A101 De overheid is het werktuig van de burgers om hun gemeenschappelijke zaken te regelen. Het gaat hierbij primair om de handhaving van de rechtsstaat, duurzame ontwikkeling en volwaardige deelname van burgers aan de samenleving.

A102 Het geweldsmonopolie, 'het recht' en de rechtsstaat verschaffen de burgers de bescherming tegen geweld, wreedheid en onderdrukking. De

instandhouding van de persoonlijke vrijheden is de eerste zorg van de democratie. De tweede is het vormgeven aan de lotsverbondenheid van allen die zich binnen de Nederlandse grenzen bevinden.

A103 Een moderne overheid kent haar beperkingen. De overheid weet het niet beter dan de burger en staat niet boven de maatschappij. De volks-

vertegenwoordiging gaat het gesprek aan met de samenleving over de kwaliteit van het bestaan en tracht te leren van eerdere ervaringen. De overheid bevordert de variëteit aan keuzemogelijkheden en de politiek kiest.

A104 Om alle burgers gelijkwaardig en in vrijheid te kunnen laten deelnemen aan het openbare leven, onderhoudt de overheid de voorzieningen

die de ijkpunten zijn voor het niveau van onze beschaving, zoals onderwijs, sociale zekerheid, cultuur, zorg en veiligheid. Binnen het door de overheid gegarandeerde voorzieningenniveau wordt de individuele keuzevrijheid van de burger vergroot.

A105 Een rijksoverheid die haar beperkingen kent, kiest voor ruimhartige decentralisatie en heeft vertrouwen in lagere overheden en burgers. Mits de gevolgen niet de schaal van het bestuur overschrijden, individuele grondrechten gewaarborgd blijven en een goede coördinatie en afstemming tussen de overheden plaatsvindt.

A106 Veel bestuurlijke vraagstukken overstijgen de gebiedsgrenzen van het lokale of provinciale bestuur. In dergelijke gevallen zijn bestuurlijke experimenten nuttig. Voor zulke experimenten geldt als toetssteen de democratische controle.

A107 De overheid stimuleert bedrijven voorzieningen te treffen die de participatie van burgers bevorderen. Ze sluit tevens aan bij en stimuleert de huidige tendens tot meer maatschappelijk ondernemen door - in contracten voor aanbesteding of samenwerking met particuliere partijen - doelstellingen ten aanzien van milieu-, achterstands- en diversiteitsbeleid op te nemen.

A2 Democratie

A201 Burgers krijgen de mogelijkheid om achteraf besluiten van de Tweede Kamer over wetgeving per referendum te corrigeren. Dit geldt ook voor planologische kernbeslissingen en internationale verdragen.

A202 Het volksinitiatief wordt mogelijk. Wanneer tien procent van de kiesgerechtigden een verzoek om een concrete vraagstelling per referendum ondertekent, wordt deze vraagstelling daadwerkelijk voorgelegd. De uitslag is bindend. Een volksinitiatief over artikelen van de grondwet is uitgesloten.

A203 Het passief en actief kiesrecht van niet-Nederlanders die twee jaar of langer legaal in Nederland verblijven, wordt naar alle bestuurlijke niveaus uitgebreid.

A204 Kiezers moeten meer invloed krijgen op de machtsvorming. Daarom wordt, tegelijk met de leden van de Tweede Kamer, ook de minister-president rechtstreeks gekozen.

A205 In Provinciale Staten en gemeenten wordt een dualistisch systeem ingevoerd. Wethouders hebben geen zitting in de gemeenteraad en kunnen van buiten de raad komen. De burgemeester wordt verkozen door de gemeenteraad voor een periode van vier jaar.

A206 Ondernemingsraden krijgen adviesrecht over de winstbepanning. Medezeggenschap in bedrijven met minder dan 35 werknemers wordt bij wet geregeld en vergroot.

A3 Onderwijs

A301 • In het primair en voortgezet onderwijs wordt fors geïnvesteerd om de kwaliteit te verbeteren. De investeringen zullen zich richten op differentiatie van klassengrootte, huisvesting van scholen, deskundigheidsbevordering van docenten en versterking van bestuur en management.

- Investeren in de zogenaamde 'brede school' is investeren in het wegwerken van achterstanden. De brede school is langer open, organiseert buitenschoolse activiteiten voor kind en ouder, en werkt intensief samen met andere instellingen in de gemeente en met ouders.
- De hoogte van het salaris voor docenten hangt in de toekomst mede af van de omstandigheden waaronder het werk wordt verricht.
- Door meer te investeren in voorschoolse activiteiten wordt voorkomen dat al op jonge leeftijd achterstanden ontstaan.

A302 Het middelbaar beroepsonderwijs wordt zodanig gestructureerd dat werken een belangrijkere plaats krijgt binnen de opleiding. Zo kunnen het reguliere middelbaar beroepsonderwijs en het leerlingwezen op termijn in elkaar opgaan. De doorstroombmogelijkheden tussen opleidingen worden verbeterd en hersteld.

A303 Er komt één stelsel van Hoger Onderwijs. Globaal bestaan er binnen dit systeem drie ideaaltypische opleidingen: beroepsgericht, algemeen academisch en specifiek academisch. Studenten hoeven niet één ideaaltype te volgen, maar zijn vrij om zelf een studiepad uit te zetten. Opleidingen kunnen in duur variëren van drie tot vijf jaar. Instellingen gaan dossierdiploma's afgeven, die vermelden welke vakken op welk niveau met goed gevolg zijn afgelegd.

A304 In het Hoger Onderwijs krijgen studenten en medewerkers meer medezeggenschap over het beleid van de instelling.

A305 Openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs krijgen eenzelfde bestuursvorm en financieringsgrondslag. In het primair en voortgezet onderwijs krijgen ouders een grotere stem in het bestuur. De overheid neemt meer afstand, waardoor de autonomie van scholen versterkt wordt en de mogelijkheden om een gemeentebreed onderwijsbeleid te voeren worden vergroot.

A306 Het levenslang leren wordt bevorderd. Het wordt mogelijk om te gebruiken voor bijscholingsverlof. De kosten van bijscholing worden fiscaal gecompenseerd. De voorzieningen voor deel-

tijdstudie worden uitgebreid. Mensen met een uitkering worden als ze zich bijscholen tijdelijk vrijgesteld van sollicitatieplicht.

A307 Vernieuwingen in het voortgezet onderwijs, zoals Basisvorming, de Tweede Fase van HAVO/WVO en de Leenwegen in VBO/MAVO, worden versterkt door te investeren in de ontwikkeling van nieuwe werkwijzen. De vorming van mediatheken met (audiovisuele) hulpmiddelen in de scholen wordt gestimuleerd.

A4 Cultuur, media en sport

A401 De kern van het kunstbeleid is het stimuleren van vernieuwende, levende kunst. Er komt meer geld voor amateurkunst en voor het stimuleren van beginnende kunstenaars.

A402 Kunst is onderzoek en ontwikkeling. Nieuwe technologie en nieuwe media bieden kunstenaars mogelijkheden die tot nu toe slechts spaarzaam gebruikt worden. De overheid zal de toepassing hiervan bevorderen.

A403 De internationalisering van de informatiemaatschappij en de multiculturele samenleving bieden nieuwe kansen voor de ontwikkeling van interculturele kunstuitingen. Uitwisseling tussen landen in de Europese Unie en landen daarbuiten kan worden bevorderd door de oprichting van laboratoria voor ontmoeting tussen culturen en onderzoek naar nieuwe mogelijkheden. Nederland stimuleert de oprichting van dergelijke laboratoria binnen zijn grenzen.

A404 Kunsteducatie draagt ertoe bij dat toekomstige generaties tradities begrijpen en verscheidenheid waarderen. Kunsteducatie krijgt dan ook een belangrijke plaats in het onderwijs. Lokale overheden hebben daarbij ten aanzien van het primair onderwijs een eigen rol.

A405 De overheid zorgt voor een kwalitatief sterk publiek mediabestel. De publieke omroepen leveren een bijdrage aan inhoudelijk geprofileerde radio- en tv-netten.

A406 In het sportbeleid ligt de prioriteit bij de recreatieve sportbeoefening. Uitgangspunt is dat iedereen van jong tot oud, met en zonder handicap, kan deelnemen.

A407 Het bestaande en het verleden, vorm gegeven in talloze monumenten, is ons collectieve geheugen: de 'hard disk' waarop nieuwe programma's worden uitgetest. Voor de instandhouding van culturele identiteit is het tegengaan van verval van monumenten essentieel.

RECHTSSTAAT EN INTERNATIONALE RECHTSORDE

HOOFDSTUK B

De Nederlandse rechtsstaat is geen vanzelfsprekendheid. In vele delen van de wereld is de staat niet de hoeder van de burgerrechten, maar juist de oorzaak van de schending van die rechten. De opvatting dat de bescherming van de burger tegen geweld en dictatuur tot de kerntaken van de overheid behoort, is nog lang geen gemeengoed.

Gij zult niet doden. Zo luidt het hoogste gebod van de rechtsstaat. Geen burger heeft het recht een andere burger naar het leven te staan. Dit gebod is in Nederland zo vanzelfsprekend dat ook de rechtsstaat zelf zich hieraan te houden heeft. In de internationale rechtsorde ziet het er heel anders uit. Staten bedreigen elkaar, totalitaire machthebbers houden hun eigen bevolking in gijzeling, universele mensenrechten worden op grote schaal geschonden.

Rechtsstaat

De Nederlandse staat is als wetgever de uitdrukking van wat in onze samenleving wel en niet getolereerd wordt. Als houder van het geweldsmonopolie beschermt ze ons als burgers tegen elkaar en tegen eventuele bedreigingen van buiten. De rechtsstaat geeft burgers rechten en wapent hen tegen de willekeur van de staat. Een uitgangspunt daarbij is dat de overheden zich aan de gestelde regels dienen te houden, of anders door het rechtssysteem gecorrigeerd worden. Het vertrouwen van de burger in het systeem is mede afhankelijk van de toegankelijkheid van de rechtsbescherming.

Het bestaan van de rechtsstaat geeft eveneens uitdrukking aan het feit dat wij allemaal deel uitmaken van één gemeenschap: een politieke gemeenschap waarin een ieder de mogelijkheid moet hebben om op voet van gelijkwaardigheid te kunnen participeren. Criminaliteit en onveiligheid vormen een bedreiging voor de volwaardige deelname aan de samenleving, zowel voor slachtoffers als voor daders. De kans op crimineel gedrag wordt vergroot door een zwakkere binding met de samenleving. Aandacht en hulp voor jongeren die dreigen te ontsporen voorkomt veel overlast, criminaliteit en schade. Preventieve maatregelen verdienen de voorkeur boven repressie. Ook nieuwe mogelijk bedreigende ontwikkelingen voor de samenleving dienen vanuit dat oogpunt benaderd te worden.

De rechtsstaat is niet louter een verzameling rechten, maar de uitdrukking van onze onderlinge lotsverbondenheid. Daarom is de vraag wie er wel en niet bijhoren, zo belangrijk. De Nederlandse overheid heeft verantwoordelijkheid jegens elk individu dat zich binnen de Nederlandse grenzen bevindt. Het gegeven dat grote groepen mensen wel in Nederland zijn, maar geen rechten kunnen doen gelden als staatsburger, is ongewenst. De vraag om hier te mogen wonen en werken dient - in tegenstelling tot wat nu het geval is - met zorgvuldigheid, ruimhartigheid en mededogen te worden beantwoord.

Natiestaat en internationale rechtsorde

De globalisering heeft staten onderling afhankelijk gemaakt en de autonomie van elke staat afzonderlijk verzwakt. Mensen, kapitalen, informatie, goederen en culturen zijn op drift geraakt en bewegen zich los van hun oorsprong over de wereld. Multinationale megaondernemingen beschikken over kapitalen waar de meeste regeringen slechts van kunnen dromen. Een steeds groter deel daarvan flitst over de aardbol zonder dat overheden ook maar

iets te zeggen hebben over wat er met dat geld gebeurt. Door ruim baan te geven aan de liberalisering van de wereldhandel en het geldverkeer, hebben die overheden hun onmacht overigens zelf gekozen. Ze zijn hun greep op de economie daarmee goeddeels kwijt geraakt.

De val van de Sovjet-Unie en het einde van de Koude Oorlog hebben op veel plaatsen ook tot een verzwakking van de staat geleid. Niet langer worden regeringen om geo-politieke redenen door bondgenoten in Oost of West klakkeloos in het zadel gehouden. De buitenlandse steun neemt af en is allang niet meer vanzelfsprekend.

Conflicten

Het vrije-marktdenken, de globalisering en de geo-politieke veranderingen hebben in veel landen een machtsvacuüm doen ontstaan. Dat geldt in de voormalige deelrepublieken van de Sovjet-Unie evengoed als op het Afrikaanse continent. In een aantal gevallen heeft dit ertoe geleid dat meer democratische bestuurders een kans hebben gekregen. In Latijns-Amerika behoort de militaire dictatuur tot het verleden. In Zuid-Afrika werd de apartheid afgeschaft, er kwam vrede in Midden-Amerika en in een aantal Afrikaanse landen werd de éénpartijstaat vervangen door een min of meer functionerende democratie. Maar even zo vaak waren conflicten een gevolg van dit machtsvacuüm en escaleerden sommige daarvan in ernstig geweld. Die escalatie werd gevoed door de onbeperkte beschikbaarheid van goedkope wapens, die met het einde van de Koude Oorlog in Oost en West overvloedig zijn geworden.

De gevolgen daarvan hebben de laatste jaren de journaals beheerst. Tientallen miljoenen op de vlucht, chaos en anarchie met een extreem gewelddadige dimensie, honger en epidemieën op een schaal die doet denken aan de meest duistere perioden uit de wereldgeschiedenis, terroristisch geweld van een ongekende omvang.

De internationale gemeenschap bleek niet bij machte om het geweld te keren en de rechtsorde te handhaven. Sterker nog: 'de internationale gemeenschap' blijkt als het erop aankomt uit niets anders te bestaan dan een club van individuele landen die allemaal hun eigen belangen behartigen. Er is van een werkelijke gemeenschap waaraan landen een stukje van hun soevereiniteit overdragen, helemaal geen sprake.

Het is wenselijk dat dit verandert, maar dat kan alleen als er in de lidstaten die met elkaar van die internationale gemeenschap deel uitmaken, een draagvlak voor bestaat. Daarvoor moet het besef doordringen dat armoede en uitsluiting, milieuvernietsing en gewelddadige conflicten op den duur de nationale belangen van alle lidstaten schaden. Alleen door samen te werken kunnen die problemen dichterbij een oplossing worden gebracht. Ze gaan de schaal van de nationale regeringen ver te boven.

GroenLinks is van die supranationale samenwerking een groot voorstander. Dat geldt voor het Europese niveau net zo goed als voor het mondiale. Overdracht van nationale soevereiniteit vereist echter wel dat de internationale bestuursorganen democratisch gelegitimeerd en politiek effectief zijn. Dat is nu niet het geval. De Verenigde Naties ontberen macht en de Europese Unie blijkt niet in staat tot een gemeenschappelijke buitenlandse politiek die de strijd der naties overstijgt.

Europese samenwerking

De macht die de EU uitoefent is ondoorzichtig en niet gecontroleerd. Het ontbreekt de Europese burgers aan middelen om meer bij de besluitvorming betrokken te raken. Er is geen transparantie, de Raad van Ministers legt niet of nauwelijks verantwoording af, de Europese Commissie wordt slechts herkend als een bureaucratische moloch en het Europees Parlement ontbeert de bevoegdheid om het democratisch gat te dichten.

Bovendien is de EU verre van effectief als het gaat om de sociale of milieupolitiek, twee terreinen waarop internationale samenwerking nu juist dringend gewenst is. Het Verdrag van Amsterdam en het ook in Amsterdam gesloten Stabiliteitspact hebben hier weinig aan veranderd.

Nederland moet, waar mogelijk samen met gelijkgestemden binnen de EU, sterk aandringen op uitbreiding en democratisering van de Europese samenwerking. Hierbij gaat het ook om de uitbreiding van rechten van de niet-EU-onderdanen die in Europa verblijven.

Een dergelijke samenwerking - economisch, sociaal, ecologisch - kan niet zonder een duidelijke politiek ten opzichte van de buitenwereld. Nu staat Europa echter met zijn rug naar de wereld. Economisch een grootmacht, maar weinig bereid om importen uit ontwikkelingslanden een ruime kans te geven. Trots op de interne markt, maar panisch voor de komst van burgers van buiten het eigen grondgebied. Politiek een potentiële zwaargewicht, maar verdeeld en machteloos als er dicht bij huis of verder weg om visie en daadkracht wordt gevraagd.

Een dergelijk Fort Europa belemmert de noodzakelijke versterking van de internationale rechtsorde en ondermijnt op den duur ook zijn eigen duurzame ontwikkeling. Alleen al daarom, maar ook om redenen van humaniteit en solidariteit met burgers elders op de wereld, zal de Europese Unie op het internationale toneel meer dan ooit aanwezig moeten zijn. Van de economische eenwording zullen, wil zij op termijn succesvol zijn, ook burgers buiten de EU moeten kunnen profiteren. Gesloten grenzen vormen, net als wapenleveranties en een dubbelhartige mensenrechtenpolitiek, op den duur een zodanige bedreiging van de wereldvrede dat ze op de Unie zelf zullen terugslaan. Een integraal handels-, ontwikkelings- en mensenrechtenbeleid kan voorkomen dat er een toename van het aantal vluchtelingen ontstaat.

Ook de uitbreiding van de EU met nieuwe landen moet in dit licht worden gezien. Het is een manier om het bereik van de versterkte en gedemocratiseerde Europese rechtsorde verder te vergroten. Het verruimt de mogelijkheden voor een ecologische politiek, het draagt eraan bij dat de escalatie van conflicten ten minste in een aantal specifieke gevallen kan worden tegengegaan.

Vredesmacht

De bereidheid ook buiten het eigen grondgebied burgers te beschermen vormt het wezen van de internationale rechtsorde. Deze bescherming wordt het best geboden door economische en politieke samenwerking. Die kan binnen Europa leiden tot toetreding van nieuwe landen tot de Unie, en erbuiten tot nauwe verdragsmatige verbintenissen tussen de EU-landen en de andere landen. Bescherming neemt ook de vorm aan van een compromisloos respecteren van de mensenrechten en van actieve diplomatie gericht op het voorkomen van escalatie van conflicten.

GroenLinks heeft een gezond wantrouwen tegen het oplossend vermogen van het inzetten van geweld. Maar waar diplomatie niet meer helpt, burgerinzet voor preventie van conflicten faalt en economische en politieke dwangmiddelen zonder resultaat blijven, moet in een aantal gevallen ook de inzet van militaire middelen mogelijk zijn. Dat is het geval bij dreigende genocide of als er bescherming moet worden geboden ten behoeve van humanitaire hulpverlening. In een enkel geval kan militaire inzet noodzakelijk zijn bij het scheiden van de partijen in een geëscaleerd conflict, teneinde de betrokken partijen en de internationale gemeenschap de tijd te geven om een politieke oplossing te vinden.

In alle gevallen vereist de inzet van militaire middelen buiten het eigen grondgebied legitimering van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. In de praktijk leidt een dergelijke legitimering er echter lang niet altijd toe dat de interventie ook daadwerkelijk plaatsvindt. Er is bij landen of groepen van landen die over militaire capaciteit beschikken, in de regel grote aarzeling om die

capaciteit ook daadwerkelijk in te zetten. Die aarzeling is versterkt doordat VN-vredesoperaties in een aantal gevallen niet erg succesvol waren. Onduidelijke of ontoereikende mandaten waren daar evenzeer debet aan als gebrek aan discipline, onbekendheid met de lokale situatie en het blijvend najagen van het nationale eigenbelang van de deelnemende landen.

Verbetering van de supranationale besluitvorming en kwalitatieve versterking van de capaciteit zullen dergelijke feiten in de toekomst moeten voorkomen. De vorming van een parate vredesmacht onder de vlag van de VN kan daaraan bijdragen. In die gedachtengang kan de secretaris-generaal van de VN over regionale contingents beschikken, die in de genoemde gevallen en als de Veiligheidsraad daarom vraagt, snel inzetbaar zijn. Nationale regeringen en parlementen zullen sneller bereid zijn om terzake afstand van hun bevoegdheden te doen, naarmate de Veiligheidsraad representatiever is samengesteld en er voor de inzet van troepen duidelijker richtlijnen en criteria bestaan.

Nu staan we voor het dilemma dat de vorming van een dergelijk collectief veiligheidsstelsel - onder de vlag van de VN, met deelname van alle landen, per regio vorm gegeven - vooralsnog belemmerd wordt door de bestaande militaire veiligheidsorganisaties NAVO en West-Europese Unie (WEU), belast als ze zijn met de erfenis van een voorbije Koude Oorlog. Door dit uitblijven van een

collectief veiligheidsstelsel lijkt aansluiting bij met name de NAVO voor veel landen een aantrekkelijke optie. Toch wijst GroenLinks uitbreiding van de NAVO met een aantal Midden- en Oost-Europese landen en integratie van de WEU in de Europese Unie af, omdat dit nieuwe grenzen trekt in Europa en het de indruk versterkt dat de collectieve veiligheid afhangt van een groot, sterk blok. Zolang het door ons gewenste einddoel nog niet bereikt is, komt het er steeds op aan de institutionele ontwikkelingen te toetsen en vorm te geven met het oog op een duidelijk omschreven politiek doel: het elimineren van conflicthaarden en het bereiken van politieke stabiliteit en collectieve veiligheid in Europa en daarbuiten. Dit zal nooit het werk van slechts een enkele institutie kunnen zijn. Per regio, maar ook per specifieke bijdrage aan het doel van collectieve veiligheid, zal er ruimte voor differentiatie en specialisatie moeten zijn. Zo resteert een netwerk van veiligheidsarrangementen waarin de politieke, economische en ecologische samenwerking gekoppeld zijn aan militaire samenwerking. Die laatste dient niet langer de wederzijdse afschrikking, maar de bescherming van burgers die met andere middelen niet langer beschermd kunnen worden. Alleen als die bescherming geboden wordt, verdient de 'internationale gemeenschap' de naam werkelijk een gemeenschap van volkeren en burgers te zijn.

B1 Justitie

B101 Wanneer twee mensen een contract afsluiten over wederzijdse zorgplicht, heeft dat dezelfde status als een huwelijk.

B102 Net als bij alcohol en tabak wordt het gebruik van hard- en softdrugs ontmoedigd. Alle drugs zijn onderhevig aan een kwaliteitscontrole. Verbouw, handel en het gebruik van cannabisproducten worden gelegaliseerd. Verhandeling vindt plaats via aangewezen verkooppunten die in het bezit moeten zijn van een vergunning. Er komt een softdrugs-accijns. Op medische indicatie worden aan geregistreerde verslaafden onder medische begeleiding harddrugs verstrekt voor gebruik ter plaatse.

B103 Bij kleine criminaliteit en jeugdcriminaliteit vindt een snelle berechting plaats (lik-op-stuk) en worden de mogelijkheden van alternatieve straffen en hulpverleningsmaatregelen verruimd.

B104 Aan het betaalde voetbal worden de kosten van politie-inzet en veiligheidsmaatregelen in rekening gebracht. De overheid bestrijdt samen met het betaalde voetbal het geweld, vandalisme en racisme op en rond de voetbalvelden.

B105 De rechtshulp wordt toegankelijker door verlaag van de eigen bijdrage voor mensen met een laag inkomen.

B106 Overheden die de wet overtreden moeten strafrechtelijk kunnen worden vervolgd.

B107 Opsporingsmethoden moeten altijd in de wet zijn vastgelegd, zodat de rechter ze kan toetsen.

B2 Vreemdelingenbeleid

B201 Slachtoffers van vervolging hebben het recht op toegang tot de asielprocedure, ook als ze uit

zogenoemde 'veilige landen' of via 'veilige derde landen' zijn gereisd. De asielprocedures moet binnen zes maanden zijn afgerond. Er is te allen tijde beroep mogelijk.

B202 Seksueel geweld vormt een zelfstandige grond voor asiel. De asielprocedure en de opvang dienen rekening te houden met de specifieke positie en situatie van vrouwelijke vluchtelingen.

B203 Asielzoekers die langer dan anderhalf jaar in de centrale opvang moeten blijven, krijgen een vergunning tot verblijf om redenen van humanitaire aard. Gedurende hun procedure mogen asielzoekers werken en studeren.

B204 Wanneer minderjarige asielzoekers een jaar na afwijzing van hun asielerzoek door gebrek aan adequate opvang in het land van herkomst nog steeds in Nederland verblijven, krijgen zij een verblijfsvergunning.

B205 De vraag of veilige terugkeer van uitgeprocedeerde asielzoekers mogelijk is, wordt door het ministerie van Justitie beoordeeld op basis van een rapportage die wordt uitgebracht door een onafhankelijk instituut. Deze rapportage geeft uitgebreid informatie over seksespecifieke vluchtredenen.

B206 Uitgeprocedeerde asielzoekers mogen alleen worden uitgezet als er garanties voor hun veiligheid bestaan. Nederland ondersteunt uitgewezen asielzoekers desgewenst bij hun streven in het land van herkomst een nieuwe toekomst op te bouwen.

B207 Gezinshereniging en gezinsvorming blijven redenen voor het verlenen van een verblijfstitel. Partners krijgen na een jaar verblijf in Nederland

een zelfstandige verblijfsvergunning.

B208 Wie overtuigend kan aantonen al vijf jaar in Nederland te verblijven, krijgt een verblijfsvergunning.

B209 Mensen zonder verblijfsvergunning kunnen, om humanitaire en algemeen maatschappelijke redenen, over basisvoorzieningen beschikken.

B210 Wie zich wil laten naturaliseren tot Nederlander, hoeft geen afstand te doen van de oorspronkelijke nationaliteit.

B3 Internationale rechtsorde

B301 De Verenigde Naties worden omgevormd tot een slagvaardige, gedecentraliseerde organisatie met een integrale opdracht op het terrein van de menselijke veiligheid (human security) en eigen financiële middelen die uit internationale belastingen worden verkregen. De schotten tussen diplomatie, ontwikkelingssamenwerking, economische relaties en het vredes- en veiligheidsbeleid worden weggenomen.

B302 De taken van de Veiligheidsraad worden uitgebreid naar het economische en ecologische terrein.

B303 De Veiligheidsraad moet een betere afspiegeling vormen van de huidige mondiale verhoudingen. De toetreding van Japan en enkele ontwikkelingslanden als permanente leden kan daarvoor zorgen. Er komt één Europese vertegenwoordiging.

B304 De Veiligheidsraad kan beslissen met gekwalificeerde meerderheid. Het vetorecht wordt afgeschaft.

B4 Internationale veiligheid

- B401** Het vredes- en veiligheidsbeleid wordt veel meer dan nu gericht op het voorkomen en beheersen van conflicten.
- B402** De belangrijkste pijlers van vredes- en veiligheidsbeleid zijn:
- actieve vredesdiplomatie;
 - doelgerichte ontwikkelingssamenwerking;
 - een restrictief wapenexportbeleid, gekoppeld aan volledige openbaarheid van afgesloten orders en toegekende exportvergunningen;
 - actieve bevordering van mensenrechten.
- B403** Er worden snel inzetbare diplomatieke eenheden gevormd, die in geval van dreigende escalatie van conflicten kunnen worden ingezet.
- B404** De capaciteit van het Hoge Commissariaat voor de Minderheden wordt aanzienlijk uitgebreid; de OVSE en andere regionale samenwerkingsverbanden krijgen meer mogelijkheden daadwerkelijk aan conflictpreventie te doen.
- B405** De Nederlandse krijgsmacht is beschikbaar voor deelname aan internationale vredesoperaties, als er sprake is van dreigende genocide of als een dergelijke operatie nodig is om humanitaire hulpverlening mogelijk te maken.
- B406** Nederland neemt alleen aan dergelijke internationale vredesoperaties deel als er sprake is van een helder en uitvoerbaar mandaat en van legitimering door een resolutie van de VN-Veilighedsraad.
- B407** GroenLinks steunt de totstandkoming van een staand VN-leger, bestaande uit door lidstaten beschikbaar gestelde eenheden, onder verantwoordelijkheid van de secretaris-generaal. Het besluit over daadwerkelijke inzet van een Nederlandse eenheid berust bij het Nederlandse parlement.
- B408** Nederland zet zich in voor de totstandkoming van een Europees veiligheidssysteem, gericht op de bescherming van de internationale rechtsorde en op vreedzame, stabiele en wederkerige onderlinge betrekkingen. Dit veiligheidssysteem is geworteld in politieke, economische en ecologische

gische samenwerking. Bescherming van burgers, niet de militaire afschrikking is het doel. In uiterste gevallen moet een dergelijk veiligheidssysteem ook over militaire middelen kunnen beschikken.

B409 Nederland stoot zijn resterende kerntaken af.

B410 De bestaande militaire veiligheidsorganisaties NAVO en WEU mogen geen belemmering vormen voor de totstandkoming van een pan-Europees collectief veiligheidssysteem.

B5 Europese Unie

B501 De Europese Unie wordt democratisch georganiseerd en voert een daadkrachtig sociaal en ecologisch beleid.

B502 De start van de Europese Monetaire Unie (EMU) wordt uitgesteld tot het moment, waarop de Europese Unie minimumnormen op sociaal en milieuterrein aanvaardt en mogelijkheden schept voor een Europese aanpak van de werkloosheid.

B503 Opname van Midden- en Oost-Europese landen in de Europese Unie vergroot de veiligheid van alle Europeanen. Daarom wordt de toetreding bevorderd van die landen die de mensenrechten en democratische rechtsregels respecteren en zich committeren aan de uitgangspunten van de Europese samenwerking.

B504 De Europese Unie behartigt alleen de taken die op een lager of hoger bestuursniveau niet of minder goed kunnen worden uitgevoerd. Harmonisatie op gebieden als cultuur, onderwijs en strafrecht is ongewenst.

B505 Het Europese-Unieverdrag wordt omgevormd tot een Europese grondwet waarin grondrechten van burgers een plaats kunnen vinden.

B506 Migranten krijgen na vijf jaar verblijf in de Europese Unie volledige burgerrechten.

B507 De grondwet schept de mogelijkheid voor Europese Unie-wijde referenda.

B508 Het Europese Hof van Justitie krijgt volledige

rechtsmacht over alle wetgeving en besluitvorming in de Europese Unie.

B509 Het Europese Parlement krijgt de volgende rechten:

- medebeslissingsrecht bij alle wetgeving waarover de Raad van Ministers bij gekwalificeerde meerderheid beslist;

- het laatste woord in alle begrotingszaken;
- het recht om commissarissen individueel te benoemen of te ontslaan.

B510 De bevoegdheden van de Europese Commissie worden uitgebreid.

B511 De Europese Unie verleent actieve steun aan duurzame ontwikkeling in minder ontwikkelde regio's. De toegang tot de Europese-Uniemarkt wordt daartoe verruimd.

B512 Bij de komende herziening van het gemeenschappelijk landbouwbeleid zet Nederland in op een directe koppeling van natuur- en milieuvwaarden aan de landbouwsubsidies en maatregelen van de EU, als ook op een uitbreiding van de bestaande productiequota naar andere gewassen en naar vlees.

B513 De Europese Unie neemt het voortouw bij het stellen van sociale en ecologische randvoorwaarden aan de wereldhandel.

B514 Er komt een gedragscode voor Europese bedrijven, met uitgangspunten voor een sociaal en milieuverantwoord investerings- en handelsbeleid.

B515 Op het vlak van de internationale handel mogen geen maatregelen worden genomen die strijdig zijn met de doelstelling van armoedebestrijding. Het beleid wordt systematisch onderworpen aan een zogeheten 'coherentietoets'. Er komt een klachtenpanel bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, waar door oneerlijke handelspraktijken getroffen burgers uit ontwikkelingslanden hun klacht kunnen deponeren.

B516 Nederland geeft geen medewerking aan de totstandkoming van een Europese wapenindustrie.

DE KWALITEIT VAN HET BESTAAN

De sociaal-democraten en liberalen vonden elkaar in 1994 op de leus 'werk, werk, werk'. Dat werd het standaard-antwoord op de vraag wat de regering tegen de armoede ging doen.

Maar het is een onvolledig en voor een deel zelfs onjuist antwoord. Vier kabinetten lang - vijftien jaar - is er straf bezuinigd. De rekening voor het omlaagbrengen van het financieringstekort en de collectieve lastendruk is onevenredig hard aangekomen bij degenen die afhankelijk waren van een uitkering of zorg. Ze mochten het niet te goed hebben: ze moesten immers geprikkeld worden tot

HOOFDSTUK C

werk. Maar wie moet rondkomen van steeds minder geld, raakt geleidelijk aan het contact met de samenleving kwijt. Eerst wordt reizen te duur, daarna de krant en dan moet ook de telefoon eruit. Armoede en uitsluiting gaan zo hand in hand.

Armoede, uitsluiting en 'werk, werk, werk'

Werk is volgens het paarse kabinet het beste medicijn tegen armoede. Maar armoede en de maatschappelijke uitsluiting die daarvan op den duur het gevolg is, blijken juist enorme obstakels om aan het werk te gaan. Het contact met de samenleving, dat zo sluipenderwijs is verloren, kan niet in een handomdraai herwonnen worden. Wie heeft leren overleven op de rand, staat echt niet binnen de kortste keren met gepoetste schoenen en de vereiste onderdanigheid klaar voor een baas die een baantje biedt. En zo leuk is dat werk vaak ook niet: laagbetaald, laag in aanzien, fysiek en geestelijk zwaar. Andersom staan maar weinig werkgevers te trappelen om mensen die lang niet hebben gewerkt de kans te

geven hun draai weer te vinden. Daar helpen zelfs geen vette subsidiepoten aan. Dit blijkt ook wel uit het feit dat er voor veel bijstandsklanten niet meer in het verschiet ligt dan werk via de banenpool of een Melkert-baan.

Veel mensen in de bijstand eindigen maandelijks in het rood. Na een reeks van jaren groeit zo een enorme schuldenlast. Een laag-betaalde baan brengt daarin geen verbetering. Van echt meedoen is nog geen sprake, als het uitzicht levenslang afbetalen blijft.

De bijstand is slechts één van de paden die naar uitsluiting leiden. Niet alleen het half miljoen mensen dat langdurig op het sociaal minimum leeft, maar nog honderdduizenden anderen kunnen niet meedoen.

Nederland zit in een ongemakkelijke spagaat: de economie bloeit en de werkgelegenheid groeit. Ongetwijfeld heeft het strenge financieel-economische beleid van de afgelopen vijftien jaar daaraan een bijdrage geleverd. Maar datzelfde beleid heeft ook tot nieuwe armoede en uitsluiting geleid en de nieuwe werkgelegenheid heeft niet verhinderd dat een paar miljoen burgers (bijstandsgerechtigden, WW'ers, WAO'ers, oudere uitkeringsgerechtigden, vrouwen die wel willen werken maar niet meetellen in de statistieken) met het stempel 'inactief' aan de kant staan.

Werken lijkt tegenwoordig wel een topsport. Je moet in goede conditie zijn en steeds hogere prestaties leveren. De arbeidsproductiviteit is enorm, met alle gevolgen van dien. Als je die prestatiedruk niet aankunt, sta je al snel aan de kant. In ons arbeidsbestel is steeds minder plaats voor mensen met een lage opleiding, ouderen of gehandicapten. Ook aan de groeiende groep van 'job-hoppende' flexwerkers worden zodanig hoge eisen gesteld dat velen na een aantal jaren het tempo niet langer kunnen volhouden.

De arbeidsmarkt werkt discriminerend. Keer op keer bewijst onderzoek dat de leveling van de Nederlandse werkgever een witte gezonde man tussen 25 en 35 jaar is. Alhoewel het fenomeen 'maatschappelijk' of 'ethisch' ondernemen aarzelend de kop opsteekt, staan we nog maar aan het begin van een omslag naar een samenhangend antidiscriminatiebeleid op alle niveaus van de arbeidsmarkt. In werving en selectie, bij scholing en promotie kan veel meer gebruik gemaakt worden van de diverse kwaliteiten die op de arbeidsmarkt aanwezig zijn en die nu vaak terzijde geschoven worden.

Er is echter ook de andere kant van de medaille. Voor velen kan het maar niet op. Nederland is een winstgevend landje. Transfersommen in de vorm van optieregelingen komen steeds vaker voor in de top van het bedrijfsleven. Er komen meer rijken en de rijken worden rijker. Vorig jaar kende Nederland ongeveer net zoveel miljonairs als bijstandsvrouwen. De roep om maatregelen tegen deze tweedeling groeit. Nivellerende aanpassingen van het belastingstelsel kunnen niet uitblijven.

Dogma's en dwangvoorstellingen

De leus 'werk, werk, werk' biedt geen afdoende antwoord op de uitsluiting en armoede. Ze is desondanks tot dogma verheven, ze is het denken over dieperliggende oorzaken van uitsluiting en oplossingen daarvoor in de weg gaan staan. 'Werk, werk, werk' houdt kabinetten, beleidsmakers en uitvoerders gevangen in hun eigen tredmolen. Op lokaal niveau wordt van links tot rechts erkend dat het sociaal minimum te laag is. Maar bij de gedachte aan verhoging van de uitkeringen krijgt het paarse kabinet direct het schrikbeeld voor ogen van de uitkeringsgerechtigde die niet aan het werk te prikkelen is, omdat het financieel te weinig oplevert.

Het is een idee-fixe geworden, dat blind maakt voor het feit dat veel mensen - om weer aan de slag te komen - accepteren dat hun inkomen niet of nauwelijks vooruit gaat, en soms zelfs achteruit. En dat is nog maar één van de vele dwangvoorstellingen die het zicht benemen op oplossingen voor fundamentele problemen in het arbeidsbestel, het werkgelegenheidsbeleid en het inkomensbeleid.

In de politiek worden heel wat platen gretig grijsgedraaid. In de top-5 staan bekende stellingen: de hoge collectieve lasten zouden het concurrentievermogen van de Nederlandse economie aantasten. De Europese integratie en de trend naar globalisering zouden ons dwingen het niveau van de sociale zekerheid en de belastingen naar beneden toe aan te passen. Concurrentie van lage-lonenlanden en de hoogte van ons minimumloon zouden leiden tot afbraak van de werkgelegenheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Hervreiding van de inkomens via belastingen en sociale zekerheid zou de groei van het nationaal inkomen drukken. En de verhouding tussen het aantal werkenden en het aantal uitkeringsgerechtigden zou de betaalbaarheid van het stelsel van sociale zekerheid bepalen.

In de discussies worden deze afzonderlijke stellingen bovendien vaak zo aan elkaar vastgeklonken, dat veel politici voor zichzelf geen keuzeruimte meer zien. Zo wordt een keurslijf gecreëerd waarvoor het aantoonbare bewijs ontbreekt of ten minste aanvechtbaar is. Natuurlijk: geen enkel land kan zich volledig onttrekken aan de wetten van de internationale concurrentie, maar er is geen enkele reden ze te verabsoluteren. Economie is nu eenmaal ook een kwestie van politieke keuzen.

Dat blijkt wel uit het feit dat het poldermodel floreert. Als er complimentjes uit het buitenland komen, blijkt Nederland ineens wél een eigen politiek te kunnen voeren. Gretig wordt het succes in het eigen straatje geveegd. Het zou het succes zijn van de jarenlange loonmatiging. Ongetwijfeld speelt die een rol. Maar we moeten niet vergeten dat ook een forse prijs betaald is in de vorm van omvangrijke bezuinigingen. Die prijs dreigt de fundamentele ondermijnen waarop het poldermodel is opgebloeid: het betrekkelijk goede stelsel van sociale zekerheid, het toegankelijke onderwijsstelsel en de gezondheid van de (beroeps)bevolking. Dergelijke collectieve voorzieningen en uitgaven zijn geen economische last, maar voorwaarden voor vooruitgang.

Bij de omarming van het poldermodel wordt ook regelmatig de rol die de civiele samenleving hierbij speelde - in dit geval de vakbeweging - geroemd. Opmerkelijk is de 180 graden die het paarse kabinet hierin gedraaid is. Begonnen met de aanval op de rol van de sociale partners, het algemeen verbindend verklaren van cao's en andere verworvenheden van de overlegeconomie, lijkt het kabinet nu op zijn schreden teruggekeerd. Dat wringt echter met het blijvende vertrouwen van paars in de vrije markt en de weigering om terug te komen van de bruuskering van de overlegeconomie bij onder meer de rigoureuze ingrepen in ziekwet en WAO.

Achter de dooddoeners die zo populair zijn in de politiek, blijkt veel meer ruimte om te kiezen voor een ander beleid. Als men ten minste afstapt van de politiek van miljarden vrijmaken voor ongerichte lastenverlichting voor bedrijfsleven en burgers en als men de bereidheid heeft lusten en lasten te delen en waar nodig te herverdelen, is het mogelijk om een aantal doelen tegelijk te bereiken. De weg van doorgaande lastenverlichting, loonmatiging en investeren in 'Nederland Distributieland' is een riskante manier van vertrouwen op oude recepten. Het zou beter zijn als gericht geïnvesteerd werd in kwalitatieve vernieuwing van bedrijfsleven en dienstverlening en de werkgelegenheid daarin. De toekomst ligt niet in lage lonen in zwaar vervuulende sectoren als transport en energie-intensieve industrie. Een keuze om voortrekker te worden in een duurzame economie met milieu-innovatie en hoogwaardige dienstverlening zal op termijn vruchtbaarder blijken.

De internationale dimensie

Wat nationaal geldt is ook internationaal volop aan de orde. Ook daar spelen uitsluiting en tweedeling een belangrijke rol. De belangrijkste bedreiging is het ontstaan van een nieuwe tweedeling (tussen landen en binnen landen) en de uitsluiting van grote groepen burgers van de welvaart. Landen die aan buitenlandse investeerders niets te bieden hebben, raken in toenemende mate

gemarginaliseerd. Binnen landen groeit de kloof tussen mensen die deel hebben aan de nieuwe welvaart, en anderen die de boot hebben gemist. Voor deze laatsten worden de mogelijkheden om terug te vallen op de zekerheden van de traditionele familieverbanden steeds kleiner door de aantasting van die verbanden. In de krottenwijken van de door migratie en geboortenoverschotten explosief groeiende Derde-Wereldsteden zijn de gevolgen daarvan voor iedereen zichtbaar.

De economische groei die met de globalisering gepaard gaat, zorgt bovendien voor grote aanslagen op het milieu. Ze bedreigt de volksgezondheid en de leefbaarheid in de steden, en ze vormt een belemmering voor een meer duurzame ontwikkeling op de wat langere termijn.

Tweedeling en uitsluiting zijn overigens niet alleen een probleem van de traditionele Derde Wereld. Nu de vrije markt zijn intrede heeft gedaan in Oost-Europa, zijn ook daar de problemen verscherpt. De ongelijkheid neemt toe, het niveau van de publieke voorzieningen daalt (in Rusland bijvoorbeeld is de levensverwachting de laatste jaren dramatisch teruggelopen) en het milieu wordt nog steeds als restpost beschouwd.

In de rijke landen groeit de kloof eveneens. Ook hier sluiten de technologie en de wetmatigheden van de wereldmarkt mensen buiten. Bewoners van de arme wijken in de steden van Noord-Amerika hebben inmiddels meer gemeen met de bewoners van de sloppenwijken in Nairobi dan met hun (blanke) Amerikaanse landgenoten. Slechts via de televisie hebben ze toegang tot de geneugten van het goede leven. In het werkelijke leven is hun toegang tot de arbeidsmarkt geblokkeerd en hebben ze niet of nauwelijks deel aan collectieve voorzieningen als onderwijs en gezondheidszorg. De levensverwachting van een zwarte bewoner van de wijk Harlem in New York komt overeen met het gemiddelde in Bangladesh. In Europa geldt hetzelfde voor de illegale migranten die - verstoken van rechtsbescherming en voorzieningen - een bestaan trachten op te bouwen.

Ruimte maken

Sleutelwoorden zijn participatie en kwaliteit van leven. Bij participatie gaat het dan niet om de enge interpretatie die nu vaak aan dat begrip wordt gegeven: betaald werk. Zo'n eendimensionale benadering geeft alleen maar voedsel aan het achterhaalde ideaal van volledige werkgelegenheid, en dan volgens de opvatting dat arbeid synoniem is met betaald werk.

Participatie betekent dat ieder mens een zinvolle rol moet kunnen vervullen in deze samenleving en daarvoor een fatsoenlijk inkomen ontvangt. Daarbij is regulier, fulltime werk net zo zinvol als deeltijdwerk, zorg of vrijwilligerswerk, en is een inkomen uit een (gedeeltelijke) uitkering niet van lager allooi dan een salaris in loondienst.

Andersom is ook de bedrijvigheid die de vrije markt genereert van waarde voor onze samenleving. Het bedrijfsleven is een motor voor werkgelegenheid en die mag op volle toeren draaien, zij het binnen grenzen van een leefbaar milieu, de gezondheid van werknemers en een sociaal beleid.

Participatie is niet alleen in het belang van de mensen die uitgesloten zijn. Hun lot is verbonden met dat van degenen die aan de goede kant van de streep staan. De gegoeden hebben er immers belang bij dat de potentiële 'hinderkracht' van de armen niet tot ontwrichting in de samenleving leidt. Dit zou op termijn namelijk ook hun welvaart ondermijnen. En dat komt aan de orde, als de tweedeling die groeit in onderwijs, arbeid, gezondheidszorg, sociale zekerheid en veiligheid niet snel wordt tenietgedaan.

Veel politieke partijen denken de uitsluiting te kunnen bestrijden uit economische groei. Maar er is meer nodig. Daadwerkelijke participatie vraagt om herverdeling van arbeid, zorg en welvaart, om modernisering van het arbeidsbestel. De slogan 'werk, werk, werk' kan beter 'opzij, opzij, opzij' worden. Participatie komt niet

tot stand als er geen ruimte wordt gemaakt. Er is een arrangement nodig dat niet louter is gebaseerd op het geloof in de vrije markt dan wel de overheid, maar waarin de civiele maatschappij een rol krijgt die daaraan gelijkwaardig is. Om dat nieuwe arrangement tot stand te brengen moet de overheid zich bezinnen op haar eigen verantwoordelijkheden en de manier waarop zij de vrije markt beteugelt, en moet er meer ruimte komen voor eigen initiatieven van burgers.

Grootse plannen

Herverdeling van arbeid, zorg en welvaart vraagt majeure veranderingen in de samenleving en zeker in het arbeidsbestel. Er is een sterke overheid voor nodig om die veranderingen te bewerkstelligen. Maar het heeft geen zin een blauwdruk te ontwerpen, op grond waarvan die sterke overheid vanaf aanstaande maandag de 32-urige werkweek kan invoeren. Een wet maken is mooi, maar eigenlijk begint het werk dan pas. Als er geen draagvlak voor te creëren is in de samenleving, blijft een wet een dode letter of - erger - lokt zij onduiking uit.

Het heeft evenmin zin om steeds maar weer te schaven aan de uitvoering van beleid, terwijl dat beleid zélf ter discussie zou moeten staan. Het idee om één loket te openen waar klanten terecht kunnen voor werk én een uitkering, blijft een droom als het sociale en werkgelegenheidsbeleid achter dat loket niet verandert.

Ook grootse veranderingen worden alleen stapje voor stapje tot stand gebracht. Werkenderwijs, soms experimenterend, soms recht op het doel af, maar altijd bereid om fouten en mislukkingen onder ogen te zien om daarvan te leren, kan het streven om steeds meer mensen volwaardig te laten meedoen in de samenleving worden bereikt. Soms zal de keus moeten vallen op een algemene, voor iedereen geldende maatregel, soms is het beter specifiek beleid te voeren, dat rekening houdt met verschillen tussen mensen en hun omstandigheden.

Deze zoektocht is echter niet ontdaan van ambitie. Zij moet een driedubbele slag opleveren: modernisering van het arbeidsbestel, bestrijding van de armoede en het tegengaan van tweedelingen in sociale zekerheid, gezondheidszorg en onderwijs. Om dat te bereiken moet een aantal wezenlijke keuzen worden gemaakt.

Door modernisering van het arbeidsbestel kan voor veel meer mensen economische zelfstandigheid worden bereikt. Dat vergt allereerst herverdeling van de arbeid, waarbij 'arbeid' meer betekent dan alleen betaald, vast werk. Dat begrip omvat ook zorg, deeltijd- en vrijwilligerswerk en werk dat half gesubsidieerd, half marktconform is, om mogelijkheden te scheppen voor mensen die gedeeltelijk productief zijn. Het laatdunkende predikaat 'additioneel', voor werk dat de vrije markt niet genereert, kan dan meteen vervallen.

Invoering van een voetinkomen, een individuele maandelijkse uitkering in plaats van de huidige belastingvrije voet, brengt een aantal doelen tegelijk dichterbij. Het voetinkomen is een flinke opstap naar economische zelfstandigheid, omdat het een financiële basis geeft die kan worden gecombineerd met een studiebeurs, een gedeeltelijke uitkering of inkomsten uit een deeltijdbaan of eigen bedrijfje. Het bevordert daardoor korter werken en lost meteen het probleem van de 'armoedeval' op. Het maakt het tevens mogelijk om de omvang van betaald werk aan te passen aan de behoeften in verschillende fasen van het leven (ouderschapsverlof, zorgverlof, permanente educatie).

Bij modernisering van het arbeidsbestel hoort ook het besef dat mensen geen anonieme radertjes in een economische machine zijn. Hoe grootschaliger en ondoorzichtiger de bedrijfsvoering, des te eerder liggen onverantwoordelijkheid, onverschilligheid en het louter dienen van eigenbelang op de loer. Zeggenschap, doorzichtigheid, menselijke maat en verantwoordelijkheid voor mens en milieu zijn de hoekstenen van moderne 'maatschappelijke' ondernemingen.

Armoedebestrijding is een absolute voorwaarde voor volwaardige deelname in de samenleving. Het is zinloos nog langer doekjes voor het bloeden te zoeken voor het feit dat het sociaal minimum te laag is, zeker als mensen er langer dan een paar jaar van moeten leven of kinderen opvoeden. Hier past een generieke verhoging van de uitkeringen.

Maar dat is niet voldoende. De erfenis van vijftien jaar bezuinigen op sociale uitkeringen, die zich uit in een hardnekkige en voor steeds meer mensen onoplosbare schuldenproblematiek, moet worden weggewerkt. Oplossing van deze vaak zeer complexe problemen kan het best door heel veel ruimte voor specifiek beleid op lokaal niveau te scheppen.

De afgelopen jaren heeft de overheid haar greep op de financiële huishouding verbeterd door taken over te dragen aan de vrije markt of de marktwerking binnen collectieve systemen te vergroten. In de sociale zekerheid en de gezondheidszorg is dat echter te ver doorgeschooten. Als gevolg daarvan is er een tweedeling gegroeid. Het tegengaan van die tweedeling vergt dat een aantal maatregelen wordt teruggedraaid. Zo moet de afgeschafte Ziektewet in ere worden hersteld, want in de huidige geprivatiseerde situatie komen mensen met een vlekje extra moeilijk aan de bak. Mede onder invloed van de nadruk die er op 'werk, werk, werk' is komen te liggen, dreigt de werknemer in loondienst voorrang te krijgen in de gezondheidszorg. Dat verschijnsel moet worden tegengegaan. Er moet wel meer aandacht komen voor sociaal-economische factoren die de gezondheid kunnen beïnvloeden: werkomstandigheden, werktempo en productiviteitseisen, maar ook armoede.

Kwaliteit van leven

Voor veel mensen is de materialistische invulling van welvaart absoluut onbevredigend. Natuurlijk heeft iemand die het arm heeft, meer inkomen nodig. Maar kwaliteit van leven omvat zoveel meer. Naast inkomen en participatie zijn een goede woning, woonomgeving en leefmilieu, zorg, cultuur en sport onmisbare elementen. Ook in betaalde arbeid zoeken mensen niet slechts naar het hoogste inkomen. Plezier in je werk, goede arbeidsomstandigheden en ontspannen relaties met collega's zijn minstens zo belangrijk. Als tegenwicht tegen de eenzijdige op 'kwantiteit, groei en haast gerichte economische dynamiek zoeken velen naar tijd, vriendschap en zingeving.

Voor de burgers betekent dit ook een zoekproces naar de eigen prioriteiten in het leven. Iedereen krijgt op kortere of langere termijn te maken met het vraagstuk van zorg: hetzij zorg voor (een van) de ouders, hetzij zorg voor zieke kennissen, hetzij zorg voor jezelf. Veel ouders zullen of willen niet meer terugvallen op de traditionele mantelzorg van een of meerdere dochters. Diezelfde

dochters hebben thans ook een betaalde baan, wonen vaak elders in Nederland, en kunnen of willen ook niet op de traditionele manier ter beschikking staan. Dit betekent niet dat alles af zal hangen van betaalde zorg. Kwaliteit van leven is meer dan het wegmasseren van een kwaal of een pilletje voor de pijn. Nieuwe woonvormen, onderling hulpbetoon en een variëteit aan welzijnsvoorzieningen zullen bijdragen aan een bredere visie op zorg. De overheid heeft een belangrijke taak deze ontwikkeling met beleid en financiën te ondersteunen. Dit kan voorkomen dat een ondraaglijke druk op professionele voorzieningen ontstaat of een schrijnende eenzaamheid en een leven in zorgen voor een groeiende groep burgers. Dit alles betekent een toenemend aandeel van de kosten voor zorg in ons nationaal huishoudboekje, om voldoende zorg op maat te kunnen bieden.

De burger gaat voor de regel

De klassieke vorm van overheidsingrijpen is problemen bestrijden met wetten. Zo is een complex stelsel van regels ontstaan, dat bestand is gebleken tegen vele pogingen tot deregulering. Een gevolg is dat vrijwel alles aan regels is gebonden. Vooral als burgers initiatieven willen nemen, blijkt dat er maar weinig kan.

Dit probleem is uitgebreid aan de orde geweest op de eerste sociale conferentie in oktober 1996. 'Laat de mens voor de regel gaan' was daarom een breed gedragen slotconclusie van de conferentie. Maar hoe moeilijk dat is, verwoordde VVD-politica Erica Terpstra destijds: 'Graag,' zei ze, 'maar dat leg je in geen wet vast.' Een paradox die aantoont hoezeer het tegen de natuur van de overheid indruist om taken over te laten aan burgers en hun organisaties. Zeker waar het de sociale zekerheid betreft, zou een cursus positief denken de overheid geen kwaad doen. In het overheidsjargon gaat het steeds over 'activeren' of 'prikkelen' van uitkeringsgerechtigden, op straffe van een korting op de uitkering. Dit getuigt van weinig respect voor het feit dat velen jarenlang heel veel energie hebben moeten steken in puur overleven. En het miskent dat velen bergen van sollicitatiebrieven hebben geschreven waarop meestal geen, of anders een afwijzend antwoord kwam. Een overheid die daadwerkelijke participatie van mensen nastreeft, moet dat institutionele wantrouwen afleggen. Zo'n overheid moet ophouden haar burgers alles uit handen te trekken. Ze moet daarentegen mensen de middelen geven om hun lot in eigen hand te nemen. Ze moet daarbij zoeken naar nieuwe wegen om beleid te ontwikkelen, door contracten te sluiten met lagere overheden of burgers en hun organisaties, door toe te staan dat er lokaal beleid wordt gevoerd, onder controle en invloed van burgers. Zo'n overheid moet sterk zijn, maar vooral ook sterk genoeg om ruimte te maken en een premie te zetten op de eigen initiatieven van haar burgers.

C1 Werk en werkloosheid

- C101** Er komen experimenten met 'persoonsgebonden budgetten' voor langdurig werklozen. Zo'n budget kan gebruikt worden voor scholing, start van een eigen bedrijf of subsidiëring van een aspirant-werkgever.
- C102** Discriminatie van mensen met een handicap of chronische ziekte wordt actief bestreden.
- C103** Er komt een investeringsplan gericht op het stimuleren van arbeidsintensieve en milieuvriendelijke sectoren van de Nederlandse economie.
- C104** Voor mensen die werken op 'gesubsidieerde' arbeidsplaatsen (zoals banenpools en Melkert-banen) wordt het mogelijk door te groeien naar

reguliere cao-salarissen. Bij het scheppen van gesubsidieerde arbeid wordt dertig procent van de arbeidsplaatsen gereserveerd voor eigen initiatieven. Werknemers in de gesubsidieerde sector krijgen een eigen cao en hebben recht op pensioen.

- C105** Werken met behoud van uitkering wordt gestimuleerd met bonussen en/of een belastingvoordeel, maar mag alleen plaatsvinden op basis van vrijwilligheid en zonder de dreiging van sancties.

- C106** De rechtspositie van flexibele arbeidskrachten en thuiswerkers wordt versterkt door de toegang tot WW en pensioenvoorzieningen te verbeteren.

- C107** Er komt een keurmerk voor maatschappelijk ondernemen, dat normen omvat voor het in dienst nemen en houden van mensen met een zwakke positie op de arbeidsmarkt. Het keurmerk kan inzet zijn bij cao-overleg. Bovendien kan het voor consumenten handleiding zijn bij hun aankopen en voor de overheid leidraad bij het verlenen van contracten en opdrachten.

- C108** Er komt een meerjarig actieplan om de participatie van allochtonen te vergroten en de werkloosheid terug te dringen tot het algemene gemiddelde. Dit actieplan is het resultaat van samenwerking van overheden, zelforganisaties van allochtonen, sociale partners, welzijnswerk, onderwijsinstellingen en arbeidsbemiddeling op

diverse niveaus, waarbij ieder zich tot helder omschreven inspanningen verplicht.

C2 Herverdeling van arbeid en zorg

C201 Er komt een normwerkweek van 32 uur. Arbeidsduurverkorting en deeltijdwerk worden gestimuleerd. Er komt een wettelijk recht op deeltijdarbeid. Mogelijkheden voor loopbaanonderbreking (in tijd én geld) worden verruimd.

C202 Voor werknemers en werkgevers worden de lasten bij een werkweek van 32 uur of minder verlaagd, en daarboven verhoogd. Een koopkrachtdaling bij mensen met een minimumloon wordt voorkomen.

C203 Er wordt een individueel en onbelast voetinkomen ingevoerd. Begonnen wordt met een voetinkomen van f 250,- per maand, door de huidige belastingvrije voet om te zetten in een zogenaamde negatieve inkomstenbelasting. Vervolgens zal dit inkomen stapsgewijs worden verhoogd tot een niveau waarop dit inkomen in combinatie met een deeltijdbaan ook in laag beloonde arbeid tot economische zelfstandigheid leidt.

C204 Flexibilisering van arbeidstijden en bedrijfstijden is acceptabel als het leidt tot meer arbeidsduurverkorting en werkgelegenheid.

C205 Er komt een wettelijk verankerd recht op zorgverlof. Bestaande regelingen voor zorgverlof, zwangerschaps-, bevallings- en ouderschapsverlof worden verruimd.

C206 De tekorten in de kinderopvang, peuterspeelzalen en de buitenschoolse opvang (voor kinderen van 4 tot 16 jaar) worden zo spoedig mogelijk weggewerkt.

C3 Armoedebestrijding en inkomensbeleid

C301 Deelname aan deeltijdarbeid wordt gestimuleerd door een landelijke vrijlatingsregeling in de Bijstandswet. Waar andere vormen van participatie dan betaalde arbeid worden overeengekomen en voor wie handhaving van de plicht beschikbaar te zijn voor de arbeidsmarkt niet reëel is, kan met instemming van de betrokkene de plicht te solliciteren worden opgeschort.

C302 Het minimumloon blijft gehandhaafd. Er komen geen dispensatieregelingen.

C303 De koppeling van de uitkeringen aan de loonontwikkeling wordt volledig toegepast.

C304 Het niveau van het sociale minimum en het minimumloon wordt opgetrokken. Door de incidentele inzet van een 'koppeling-plus' worden de uitkeringen extra verhoogd ten opzichte van de loonontwikkeling.

C305 Voor mensen die drie jaar of langer op het mini-

mum zijn aangewezen, wordt de koopkracht (bovenop de 'koppeling') stapsgewijs met in totaal tien procent verbeterd.

C306 Als bijdrage aan het anti-armoedebelief wordt kwijtschelding van schulden gemakkelijker. De regels voor individuele inkomenssteun worden verruimd. De harde en onwerkbare controle- en sanctieregelingen worden herzien. Gemeenten krijgen de vrijheid meer te doen dan wat de landelijke overheid minimaal voorschrijft.

C307 Wie studeert en een studieprestatie levert, ontvangt een beurs voor levensonderhoud en studiekosten. Deze beurs wordt betaald uit een hoger-onderwijsbelasting, een door de overheid geïnde inkomensafhankelijke ouderbijdrage en een overheidsbijdrage.

C4 Sociale zekerheid

C401 Een loondervingsverzekering voor onvrijwillige werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschiktheid is een onmisbaar element in de modernisering van de collectief geregelde sociale zekerheid. In de afzonderlijke regelingen wordt rekening gehouden met het uiteindelijke doel: een geïntegreerd stelsel van regelingen voor ziekte, de eerste periode van arbeidsongeschiktheid en onvrijwillige werkloosheid, dat uitzicht biedt op behoud van betaalde arbeid, reïntegratie, bemiddeling en scholing.

C402 Niet alleen de duur en hoogte van, maar ook de toegang tot bestaande uitkeringen mogen niet aangetast worden bij wijzigingen in het stelsel. De laatste privatisering van de Ziektewet (de WULPZ) wordt teruggedraaid. Het overgangsrecht van AWW naar ANW voor oudere weduwen wordt verbeterd.

C403 De uitval uit WW en WAO naar de bijstand wordt tegengegaan door introductie van een verlengde WW-uitkering ter hoogte van zeventig procent van het minimumloon.

C404 De samenwerking tussen gemeenten, uitvoeringsinstellingen en arbeidsvoorziening wordt verbeterd. Er komt één loket voor werk en inkomen.

C405 De zeggenschap van cliënten bij de uitvoering van de sociale zekerheid wordt wettelijk geregeld.

C5 Ouderen en AOW

C501 Ouderen en arbeid:

- Ouderen moeten kunnen deelnemen aan het arbeidsproces.
- Leeftijdsdiscriminatie wordt actief bestreden.
- Ouderen krijgen recht op scholing binnen bedrijven.
- Overgangsmogelijkheden voor een geleidelijke overgang tussen werken en niet-werken worden verruimd.
- De overheid stimuleert cao-afspraken over tijdspaarsystemen en specifieke arbeidsduurverkorting voor ouderen.

C502 Er komen flexibele uittredingsmogelijkheden voor ouderen.

C503 De koopkrachtverbetering van tien procent voor ouderen die uitsluitend leven van een AOW-uitkering, moet gefinancierd worden door alle ouderen AOW-premie te laten betalen. Dit is een vorm van solidariteit tussen rijkere ouderen en ouderen met een minimuminkomen.

C6 Zorg

C601 Er wordt meer geld uitgetrokken voor zorgvoorzieningen waar wonen, werken en leven in samenhang vorm kunnen krijgen. Bij het verhogen van de kwaliteit van leven speelt zorg een ondersteunende rol. Deze geïntegreerde benadering vervangt de eenzijdige gerichtheid van de zorgsector op een ziekte, handicap of psychisch probleem.

C602 Het budget voor de gezondheidszorg groeit minimaal twee procent per jaar. Het extra geld wordt met voorrang besteed aan verzorging. Daarnaast blijft vergroting van de doelmatigheid van de gezondheidszorg belangrijk.

C603 De overheid stelt een breed zorgpakket samen voor iedereen. Dit bestaat uit het huidige ziektefondspakket aangevuld met tandheelkunde, fysiotherapie en erkende alternatieve geneeswijzen.

C604 De financiering van het zorgpakket vindt plaats door inkomensafhankelijke bijdragen en een beperkte nominale premie, die per verzekeraar kan verschillen. De eigen bijdrage wordt afgeschaft.

C605 De zorg moet op regionaal niveau door samenwerking tussen zorgverleners, zorginstellingen en zorgverzekeraars worden georganiseerd. De provincies hebben hierbij een coördinerende rol. De concurrentie wordt in de hand gehouden door een beperkt aantal verzekeraars en zorginstellingen per regio toe te laten en cao-afspraken voor alle zorginstellingen te laten gelden.

C606 Met het verstrekken van persoonsgebonden budgetten en de ondersteuning van zorginitiatieven uit het maatschappelijk middenveld wordt gewerkt aan zorg op maat, zo dicht mogelijk bij de zorgvragende burger zelf.

C607 Patiëntenorganisaties worden via een vast percentage van de zorgkosten gefinancierd.

C608 Er mag geen onderscheid worden gemaakt tussen werkenden en niet-werkenden bij overhoopde wachtlijsten. De wachtlijsten worden weggewerkt door het beter benutten van de zorgcapaciteit en zonodig door een toename van middelen.

C609 Niet alles wat medisch mogelijk is, is ook gewenst. Een ethische commissie adviseert de politiek over de toepassing van nieuwe medische technieken.

C610 Euthanasie verdwijnt uit het Wetboek van Strafrecht. Zorgvuldigheid wordt gewaarborgd door meldingsplicht voor alle artsen, een onafhankelijke toetsingscommissie en door toezicht van de Inspectie Volksgezondheid.

C7 Volkshuisvesting

C701 De huurverhoging mag de inflatie en de voor kwaliteitsverbetering gemaakte kosten niet te boven gaan.

C702 De energiekwaliteit van de woning gaat zwaarder meetellen in het puntstelsel voor de huurprijs.

C703 Segregatie van arm en rijk en van wit en zwart wordt tegengegaan door:

- gemengd te bouwen in oude wijken;
- het vernieuwen van de na-oorlogse sociale woningbouw;
- het aandeel van sociale woningbouw in grote nieuwbouwlocaties te verhogen;
- in de huursubsidie (weer) mogelijk te maken dat mensen met een laag inkomen ook in aanmerking komen voor nieuwere woningen, zonder dat daarbij het door henzelf te betalen deel van de huur onoverkomelijk hoog wordt.

C704 Er komt een gesubsidieerd bouw- en verbouwprogramma voor basishuisvesting ten behoeve van dak- en thuislozen in sociale pensions, low-budgethuisvesting en andere tussenvormen van wonen tussen zelfstandigheid en de straat.

C705 Er komt een maximum aan het percentage van het inkomen dat huishoudens aan woonlasten mogen uitgeven.

C8 Financieel-economisch beleid

C801 Een nieuw belastingstelsel moet leiden tot een nivellering van inkomens.

C802 De belasting- en premiegrondslag wordt verbreed. Om de lasten op arbeid te verlagen wordt een premie op toegevoegde waarde geïntroduceerd. Aftrekposten worden beperkt en afgerekend tegen het tarief van de eerste schijf. Dit geldt ook voor de hypotheekrente-af trek.

C803 Er komt een belasting op vermogenswinst.

C804 Het belastingstelsel wordt vergroend door hogere en meer milieueffingen, waarvan de opbrengst gebruikt wordt voor verlaging van de lasten op arbeid.

C805 Het btw-tarief voor milieuvriendelijke producten en arbeidsintensieve beroepen in de sfeer van onderhoud, verzorging, reparatie en restauratie wordt verlaagd.

C806 In Europees verband wordt gestreefd naar harmonisatie van belastingen waar het de laagste tarieven betreft.

C807 Nederland gaat zich inzetten voor een belasting op internationale financiële transacties.

C808 Een financieringstekort van tussen de 2 en 2,5 procent is aanvaardbaar.

C809 Er komt een investeringsfonds voor Duurzame Ontwikkeling.

C810 De overheid moet vooroplopen in een sociaal en milieuverantwoorde bedrijfsvoering.

C811 Er komen fiscale stimulansen voor sociaal en milieuverantwoorde investeringen in binnen- en buitenland.

C9 Noord-Zuidrelaties

C901 De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking wordt primair gericht op armoedebestrijding.

C902 Een wezenlijk deel van het budget - minimaal vijftig procent - wordt gebruikt om de armsten te helpen toegang te krijgen tot basisvoorzieningen als drinkwater, voedsel, gezondheidszorg en onderwijs.

C903 Voor het overige zal het Nederlands ontwikkelingsbeleid met voorrang aan armoedebestrijding bijdragen door het weerbaar maken van burgers: dat betekent steun aan democratisering, versterking van basisorganisaties, versterking van de rechtsstaat, respect voor burgerrechten.

C904 De hulp die Nederland geeft via de Wereldbank, de regionale ontwikkelingsbanken, de Europese Unie en de hulpinstellingen van de VN wordt systematischer dan nu gebeurt getoetst op haar effect op armoede. Ook de structurele aanpassingsprogramma's worden in dat licht heroverwogen.

C905 Ontwikkelingsgeld wordt besteed in ontwikkelingslanden, niet in Nederland.

C906 Schulden van ontwikkelingslanden kunnen worden kwijtgescholden op voorwaarde dat de tegenwaarde van die schulden wordt besteed voor sociale ontwikkeling of milieuprogramma's.

C907 Ontwikkelingssamenwerking zal in de toekomst in toenemende mate worden betaald uit een democratisch door de VN beheerd fonds, dat wordt gevuld met de opbrengst van internationale belastingen op kapitaalverkeer en/of milieuvulling.

C908 Voor zuivere hulp, in de zin zoals die hierboven is gedefinieerd, wordt in de komende kabinetsperiode 1 procent van het bruto nationaal product uitgetrokken. Voor internationaal milieubeleid blijft, daarbovenop, 0,1 procent van het BNP beschikbaar.

DE DUURZAAMHEID

HOOFDSTUK D

De Nederlandse economie groeit als kool. De keerzijde daarvan is een verdere aantasting van milieu, natuur en leefbaarheid. Meer broeikasgassen die voor klimaatverandering zorgen, steeds vuilere lucht in de steden, meer mest, verdwijnen van planten- en diersoorten en een afvalberg die moeilijk in te dammen lijkt. Dat kan ook anders. Maar dan zal de kwaliteit van de economische ontwikkeling voorop moeten staan in plaats van de groeipercentages. Minder, maar beter. Het gaat om duurzame ontwikkeling.

Er is op dat punt wel iets bereikt de afgelopen twintig jaar. De uitstoot van vuile stoffen naar bodem, water en lucht is verminderd, op een aantal plaatsen keren verdwenen planten en dieren terug en er komen hier en daar stukjes natuur bij. In internationaal verband worden de Nederlandse inspanningen voor het milieu geregeld geroemd.

Die lof betreft vaak vooral de manier waarop we het in Nederland allemaal op papier hebben gezet. In de praktijk worden veel doelstellingen niet gehaald. Waar maatregelen 'echt pijn' doen - in de beperking van het energieverbruik, in de aanpak van de intensieve veehouderij, in het gebruik van de schaarse ruimte - gaat het zelfs uitgesproken slecht. En de mobiliteit in Nederland rijst de pan uit. Ook internationaal gezien doet Nederland (net als andere rijke landen) een veel groter beroep op grondstoffen en voedingsmiddelen dan waar het verhoudingsgewijs recht op heeft. Kortom, de bijdrage die Nederland levert aan de totstandkoming van een rechtvaardiger en duurzamer internationale samenleving blijft onder de maat.

Iedereen is ervan overtuigd dat er grenzen zijn aan het milieugebruik. Maar waar die grenzen getrokken moeten worden is onderwerp van voortdurend politiek debat. GroenLinks meent dat de

grenzen voor het milieugebruik in het Noorden inmiddels bereikt zijn. Dat betekent dat productie en consumptie die relatief sterk vervuilen, zullen moeten krimpen. Het is een illusie te menen dat alles in zogenaamde 'win-win'-situaties kan worden opgelost. Verdere groei is slechts verantwoord als die in schone sectoren plaatsvindt. Daarvoor zal het innovatieve vermogen dat in Nederland aanwezig is, maximaal moeten worden benut.

Nederland Innovatieland

Innoveren gaat niet vanzelf. Daarvoor zijn prikkels nodig, die traditioneel uit de markt gehaald worden: innovatie in dienst van een grotere consumptie. Dat leidt niet tot duurzaamheid en daarom moet de overheid eraan te pas komen.

De taak van de overheid is maatschappelijk gewenste innovaties te stimuleren en ongewenste te remmen. Wat dat betreft moet de overheid er in elk geval voor zorgen dat duurzaam produceren en consumeren de meest logische keuze is. Dat kan door financiële prikkels - zoals het doorberekenen van de milieukosten in de productiekosten en een verschuiving van belasting op arbeid naar milieu - maar ook anders.

Eén manier is het beïnvloeden van de richting waarin de Nederlandse bedrijvigheid zich beweegt. Het huidige concept van 'Nederland Distributieland' is vragen om moeilijkheden. Het vraagt om een steeds groter ruimtebeslag en levert nauwelijks werkgelegenheid op. Technische ontwikkelingen zullen er ongetwijfeld toe leiden dat transport milieuvriendelijker zal worden. Maar de enorme groei aan mobiliteit waarin het scenario Nederland Distributieland voorziet (een verdubbeling in de komende vijftien jaar), zal de milieueffecten daarvan ruimschoots teniet doen. Vooral de uitstoot van kooldioxide en stikstofoxiden zal aanzienlijk toenemen.

GroenLinks bepleit daarom een ander scenario: 'Nederland Innovatieland'. Daarin stimuleert de overheid kennisintensieve

activiteiten die tot technologische doorbraken kunnen leiden. Het kan gaan om milieutechnologie die bespaart op grondstoffen en/of minder vervuילend is. In Nederland Innovatieland past ook een grote rol voor de dienstverlening (zoals computertechnologie, informatica en media, service en reparatie) en publieke voorzieningen (op terreinen als gezondheidszorg, kinderopvang, onderwijs en cultuur).

Binnen Nederland Innovatieland past uitdrukkelijk ook aandacht voor de ontwikkeling en het versterken van het openbaar vervoer, de biologische en duurzame landbouw, duurzame energievoorziening en energiebesparing, en duurzame woning- en kantoorbouw. Een belangrijke rode draad in het concept Nederland Innovatieland is de wetenschap dat aandacht voor milieu en duurzaamheid niet louter remmend werkt op de economische ontwikkeling, maar vaak juist een stimulerende factor blijkt te zijn en veelal leidt tot efficiëntere productieprocessen en creatieve innovaties.

In de transportsector gaat het daarbij bijvoorbeeld om alternatieven voor de bestaande vervoerssystemen, zoals lightrail voor korte afstanden, hoge-snelheidslijnen voor langere afstanden, distributiepunten met elektrische bestelbusjes voor het stedelijke goederentransport en voor slim, op maat gesneden, goederenvervoer over water, ook over kortere afstand. Ten slotte lijkt ook de zeppelin voor het vervoer binnen West-Europa een goed alternatief voor vliegtuig of touringcar.

Ook meer zorg voor de ruimtelijke ontwikkeling past binnen het idee van Nederland Innovatieland. Economische groei kan immers de in Nederland schaarse natuur en ruimte flink belasten. In die afweging trekken natuur en ruimte op dit moment vaak aan het kortste eind. Als de volgende generaties nog keuzen moeten kunnen maken, mag de huidige generatie niet toelaten dat de steden desintegreren, het landelijk gebied wordt volgebouwd en de bewoners ervan volstrekt afhankelijk worden van de auto.

GroenLinks wil voor de verdere ruimtelijke ontwikkeling van Nederland een beleid dat gericht is op intensivering en menging van wonen, werken en recreëren binnen de bestaande grotere stedelijke gebieden. In plaats van telkens landelijk gebied te claimen voor bouwlocaties en industriële uitbreidingen, moeten oplossingen binnen de bestaande stedelijke gebieden gezocht worden. Het landelijk gebied is nodig voor recreatie, voor natuur en landschap en om ruimte te geven aan een duurzame landbouw, die moet extensiveren en daarvoor meer grond nodig heeft om op een schone manier tot eenzelfde productie te komen. Ook hier is een overheid nodig die een actief grondbeleid voert om de ontwikkelingen te sturen. Zij moet daarbij ook haar grenzen kennen en zich bepalen tot de hoofdlijnen en niet tot het detail van de dakkapel.

Ontkoppeling

De nieuwe trend in het milieubeleid is om economische groei los te koppelen van het gebruik van grondstoffen, energie, ruimte en natuur. Door nieuwe technologie zou groei van productie en consumptie mogelijk zijn, terwijl de milieuschade vermindert. Dankzij die zogeheten ontkoppeling zou er meer kunnen worden gevlogen, auto gereden, vlees gegeten en getransporteerd zonder dat natuur en milieu er verder op achteruit gaan.

Deze 'pijnloze' oplossing lijkt op drijfzand gebouwd. Tot nu toe zijn de effecten van veel schone technologieën meer dan tenietgedaan door een groei van de desbetreffende activiteit. Ontkoppeling zou alleen kunnen werken als de overheid zeer scherpe grenzen stelt, die bedrijven tot technologische innovatie dwingen. Dan zal de structuur van de Nederlandse economie danig moeten veranderen. Daarvoor is een nieuw nationaal investeringsplan noodzakelijk. Maar dat is niet voldoende. Ook internationaal moet er veel gebeuren.

Mondiale effecten

Nederland draagt meer dan gemiddeld bij aan het broeikaseffect

en verbruikt ook meer dan gemiddeld van de mondiale grondstoffenvoorraden. Ook komt het nog steeds voor dat landen en bedrijven uit het Noorden afval dumpen in het Zuiden of gebruik maken van een gebrekkig milieubeheer in veel van die landen. De voordelen van deze multinationale activiteiten komen voor het grootste deel terecht in Nederland en andere landen van het Noorden. Doordat ook een groeiende groep van ontwikkelingslanden een eigen industrie- en dienstensector opbouwt, zal de bestaande verdeling van de milieugebruiksruimte veranderen. Het Noorden zal dan ook een stap terug moeten doen.

Daarnaast moeten de zich industrieel ontwikkelende zuidelijke landen de mogelijkheid krijgen op een duurzame wijze te groeien. Daarvoor is overdracht van schone technologie noodzakelijk. In de internationale handels- en investeringsverdragen moeten Noord en Zuid het eens zien te worden over de manier waarop duurzaamheid daarin een plek krijgt.

Ook de mobiliteit van goederen en diensten verdient aandacht. Producten worden over grote afstanden over de aardbol verslept vanwege economische belangen. Helaas is het milieu, en vooral een zuinig energiegebruik, daar niet mee gebaat. GroenLinks pleit ervoor die mobiliteit te beperken en de plek van productie en consumptie dicht bij elkaar te houden. Heffingen op transport zijn een belangrijk middel om dat te bereiken.

Het investeren in milieumaatregelen in het Zuiden en in Oost-Europa levert in korte tijd veel milieurendement. Maatregelen daar bevinden zich immers vaak nog in het eerste, gemakkelijkste en goedkoopste fase van het milieutraject. Dergelijke investeringen mogen echter nooit de plaats innemen van 'duurdere' milieuinvesteringen in eigen land. Een mondiale duurzame ontwikkeling komt niet dichterbij als de structuur van de productie en consumptie in Nederland en het Noorden buiten schot blijft.

Overheid

Voor een duurzame ontwikkeling is een krachtige overheid nodig die, in een actief debat met de samenleving, draagvlak creëert voor soms ingrijpende maatregelen. In dat debat zal duidelijk moeten worden op welke manier het behoud van natuur en milieu het beste gewaarborgd is. Hieraan heeft het in het verleden te vaak ontbroken. Intenties waren nog wel goed, maar de uitwerking ervan verzandde geregeld door een gebrek aan daadkracht. GroenLinks vindt dat de overheid het kader moet aangeven waarbinnen economische activiteiten zich mogen ontwikkelen. De grenzen zullen vervolgens ook gecontroleerd en gehandhaafd moeten worden. Streng, maar rechtvaardig. Doelstellingen, regels en wetten zijn daarvoor noodzakelijk.

Dit wil niet zeggen dat bedrijven of lagere overheden geen eigen vrijheid behouden om aan hun milieuverplichtingen te voldoen. Integendeel. Afspraken tussen bedrijven, overheid en milieugroepen, zelfregulering, keurmerken en gedragscodes zijn belangrijke instrumenten om milieuschadelijke activiteiten te verminderen en te voorkomen. Ook daarbij heeft de overheid een normstellende en controlerende rol. Verder dient de overheid duidelijke regels te stellen, bijvoorbeeld voor de openbaarmaking van bedrijfsgegevens ter democratische controle.

Een andere taak van de overheid is het stimuleren van duurzame productie en consumptie via economische prikkels. Heffingen op het gebruik van energie en grondstoffen en een verschuiving van de lasten op arbeid naar milieu behoren daartoe. Maar ook subsidies voor duurzaam gedrag en investeringen, en het beëindigen van financiële voordelen voor milieu-onvriendelijke activiteiten. Te vaak bijvoorbeeld worden milieukosten niet doorberekend in de totale productiekosten.

Geregeld geschiedt zelfs het tegenovergestelde, waarbij de overheid activiteiten subsidieert die juist vanuit milieuoogpunt ongewenst zijn - zoals het vliegverkeer, door geen accijns op kerosine te heffen en miljarden te investeren in vliegvelden. Daardoor lijken

duurzame alternatieven duurder dan ze in feite - op de langere termijn - zijn. Met financiële prikkels kan de overheid bedrijven ook stimuleren tot energiebesparing en het overgaan op duurzame energiebronnen als wind, zon en aardwarmte.

Ook met regels en richtlijnen kan de overheid duurzame ontwikkelingen stimuleren. Voorbeeldprojecten behoren daartoe, maar evengoed de verplichting tot het uitwerken van een duurzamer alternatief. Zeker in projecten waarbij het uitvoeren van een milieueffectrapportage verplicht is, kan het analyseren van een alternatief op basis van enige technologische innovatie duurzame oplossingen aanzienlijk stimuleren. Investerings van de overheid dienen in elk geval getoetst te worden op hun bijdrage aan de totstandkoming van een duurzamer samenleving.

Een interessante ontwikkeling vormen de zogenoemde 'verhandelbare vervuilingrechten'. Daarbij legt de overheid voor een bepaald gebied (bijvoorbeeld Rijnmond) de maximale milieuhinder (geluid, stank, emissies van schadelijke stoffen) vast. De bedrijven in dat gebied zijn gezamenlijk verantwoordelijk en kunnen de aan hen toebedeelde milieugebruiksruimte onderling verhandelen. Zo kunnen zij gezamenlijk bepalen waar in het gebied de meeste milieuwinst tegen de laagste kosten behaald kan worden. De kosten en baten daarvan worden door de bedrijven onderling verdeeld.

Er moet veel meer onderzoek komen naar de verhouding tussen de kosten van bepaalde maatregelen en regelingen en de milieueffecten die ermee behaald kunnen worden. De meeste energie zal gestoken moeten worden in die maatregelen die ook de meeste milieuwinst opleveren. De vraag is of bijvoorbeeld biodiesel en LPG wel zoveel milieurendement opleveren en of, in het kader van duurzaam bouwen, subsidie nog wel nodig is voor voorzieningen die inmiddels al tot de normale bouwpraktijk behoren.

Bedrijfsleven

Tot de belangrijkste prikkels die het gedrag van bedrijven beïnvloeden, behoren wetgeving en geld. Voor wetgeving zorgt de overheid, voor meer winst kunnen de bedrijven zelf zorgen. Een duurzame productie leidt vaak ook tot efficiënter, en dus goedkoper, produceren. Als milieukosten in de productie zouden worden doorberekend, zal de balans nog sneller doorslaan. Bedrijven - en vaak de wat kleinere - zijn zich daar niet altijd van bewust, iets dat met voorlichting of brancheafspraken kan veranderen.

Investerings in milieumaatregelen kosten, in eerste instantie, geld. Omdat ze niet gelden als 'essentieel' voor het productieproces, zijn ondernemers alleen bereid ze te doen als de 'terugverdientijd' ervan kort is. Een speciaal fonds van industrie en overheid gezamenlijk - gevoed door bijvoorbeeld heffingen op energie - kan de afschrijvingskosten voor maatregelen om de duurzaamheid te bevorderen dermate verlagen dat ze interessant worden voor ondernemers.

Verder zouden ondernemers, gestimuleerd door overheid en consumentenorganisaties, veel meer durf moeten tonen tot het nemen van duurzame initiatieven. In de transportsector zijn dat bijvoorbeeld initiatieven rond 'vervoer op maat', auto-delen en hybride vervoerssystemen die diverse typen transportsystemen combineren. Juist nu het zo goed lijkt te gaan met de nationale economie, zou een deel van de extra financiële ruimte gebruikt kunnen worden voor dergelijke initiatieven.

Veel voorgestelde milieumaatregelen worden door bedrijven terzijde geschoven omdat daardoor ongelijke concurrentieverhoudingen ten opzichte van het buitenland zouden ontstaan. GroenLinks meent dat rekening gehouden moet worden met het mogelijke gevaar daarvan, maar constateert tegelijkertijd dat er vaak veel meer ruimte voor maatregelen is dan beweerd wordt. Maatregelen kunnen ook prikkelen tot innovaties die juist concurrentievoordeel betekenen en vooruitlopen op een toekomst waaraan uiteindelijk het gehele bedrijfsleven moet voldoen. Bovendien is een aantal kosten, zoals voor elektriciteit, in Nederland onevenredig laag vergeleken met ons omringende landen.

Consumenten

Het zou niet eerlijk zijn om het bevorderen van een duurzame samenleving over te laten aan overheid en bedrijfsleven alleen. Consumentengedrag speelt immers een cruciale rol. Ook al wordt dit in belangrijke mate gestuurd door het bedrijfsleven. Consumenten vinden milieu en duurzaamheid nog steeds belangrijk; maar als het op daden aankomt, blijkt denken gemakkelijker dan doen. Niet in de laatste plaats doordat veel duurzame alternatieven duurder zijn of meer inspanning vergen. Duurzaam geproduceerd voedsel bijvoorbeeld is nog niet in elke supermarkt te koop.

Het credo 'gemak dient de mens' is inmiddels verheven tot een soort levenswijze in de westerse maatschappij. Een duurzamer consumptie staat of valt niet alleen met de aanwezigheid van reële en betaalbare alternatieven (een goed openbaar vervoer als alternatief voor auto's), maar ook met de bereidheid van mensen om consumptiegewoonten en gedrag patronen te veranderen. Dit doet een beroep op individuele verantwoordelijkheden, maar ook op die van maatschappelijke organisaties.

Daarvoor is een cultuurverandering nodig, die - met hulp van krachtige financiële en wettelijke sturing - hardnekkige gewoonten op losse schroeven zet. Het zou goed zijn als op niet al te lange termijn de dag aanbreekt dat het gebruik van auto's alleen in uitzonderlijke gevallen geaccepteerd is, zoals ook roken twintig jaar geleden heel normaal was en nu door velen als een 'a-sociale' gewoonte wordt gezien. Wil de Nederlandse bevolking niet in één klap haar milieugebruiksruimte opmaken, dan zal dat wellicht ook ooit moeten gaan gelden voor vliegen, vlees eten, energiegebruik en afval produceren.

De weg naar duurzaamheid

De weg naar duurzaamheid kent vele routes en instrumenten. De inzet daarvan vereist creativiteit en politieke moed. En een overheid die zich op dit front juist niet terugtrekt, maar maatregelen durft te nemen. Een cultuurverandering voltrekt zich niet van de ene dag op de andere, maar vereist een voortdurende impuls. Zowel in Nederland als de rest van de wereld. Het is daarbij goed te bedenken dat wat vandaag onmogelijk lijkt, morgen een feit kan zijn. Dodewaard gaat dicht en Schiphol op slot. En biologische producten zijn inmiddels op ruime schaal te krijgen. Met de ecotax, die nog geen tien jaar geleden werd afgedaan als een 'schreeuw in de nacht', is inmiddels een bescheiden begin gemaakt. Veranderingen op weg naar een duurzamer samenleving zullen zich vooral voltrekken door de kracht van de verbeelding, zoals GroenLinks die zich voorstelt in Nederland Innovatieland.

D1 Duurzame ontwikkeling

D101 Het belastingstelsel wordt 'vergroend' door:

- verschuiven van belasting van arbeid naar milieu;
- vergroening van btw, motorrijtuigenbelasting, gemeentelijke en provinciale heffingen, belastingen en fondsen;

- (her)introductie van milieubestemmingsheffingen die worden ingezet voor milieuvverbeteringen;
- de inzet van fiscale prikkels voor milieumaatregelen;
- belastingverzwaring voor milieuvervuulende activiteiten en gebruik van grondstoffen.

D102 Overheid en bedrijfsleven richten een investeringsfonds voor duurzame ontwikkeling op ter financiering van:

- innovatie en experimenten op het gebied van personen- en goederenvervoer;

- uitbreiding en verbetering van het openbaar vervoer;
- energiebesparing;
- duurzame energie-opwekking;
- milieuverantwoorde bouw;
- hergebruik;
- bodemsanering;
- milieuverantwoorde landbouw;
- nieuwe milieutechnologie.

Gelden voor grote infrastructurele projecten worden naar dit fonds overgeheveld.

D103 Nederland is medeverantwoordelijk voor duurzaamheid op mondiaal niveau. Daarom zal ons land zich moeten ontwikkelen binnen de grenzen die de milieugebruiksruimte stelt. Het grondstoffen- en energiegebruik in Nederland wordt drastisch teruggedrongen. Aan handel en buitenlandse investeringen worden scherpe milieueisen gesteld. Dumping van gevaarlijk afval in het buitenland wordt verboden. De mogelijkheid om emissierechten verhandelbaar te maken wordt verder onderzocht.

D2 Ruimte en kwaliteit

D201 Er komt nieuw beleid voor de verdere ruimtelijke ontwikkeling van Nederland als innovatieland. Centrale uitgangspunten hierbij zijn:

- het mengen van functies in bebouwingskernen;
- het bevorderen van hoge concentratie van de bevolking in de grote steden en binnen de bestaande verstedelijkte ruimtes; intensivering van het grondgebruik;
- beperking van de mobiliteit;
- revitaliseren en intensiveren van het gebruik van huidige industriële terreinen;
- accentueren van contrasten en tegengaan van versnippering van landschappen;
- diversiteit brengen in landschappen en handhaven en creëren van open landelijk gebied.

D202 Provincies maken streekplannen met duidelijke richtlijnen voor minimale dichtheden van bebouwing en het mengen van wonen, werken en recreatie.

D203 Om gewenste ontwikkelingen te stimuleren wordt door de overheid, bijvoorbeeld in het Groene Hart, actief grond aangekocht. Gemeenten voeren via een gemeentelijk groenfondsen een actief grondbeleid ten behoeve van inrichting en beheer van het landelijk gebied in de gemeente.

D204 Op lokaal niveau vinden uitbreidingen alleen nog plaats binnen de bestaande steden of direct tegen stadskernen aan. Een goed openbaarvervoerssysteem maakt integraal onderdeel uit van de uitbreidingen. Alle nieuwbouw moet voldoen aan hoge duurzaamheidseisen.

D205 Gemeenten krijgen binnen gegeven milieukaders meer eigen beleidsruimte voor afwegingen ten aanzien van de kwaliteit van de leefomgeving. Gestimuleerd wordt dat zij actief invulling geven aan de Lokale Agenda 21, zoals die in het

kader van de Verenigde Naties is overeengekomen en groepen en organisaties daarin optimaal steunen.

D3 Verkeer en vervoer

D301 De mobiliteit wordt teruggedrongen door de kosten te verhogen via rekeningrijden en accijnsverhoging en de opbrengsten daarvan in te zetten voor het openbaar vervoer. Er worden geen nieuwe autosnelwegen aangelegd en bestaande snelwegen worden niet verbreed. Het reiskostenforfait wordt vervangen door een openbaarvervoersforfait. De auto van de zaak wordt zwaarder belast. Bij de productie gaan strengere eisen gelden voor het brandstofverbruik van auto's.

D302 Er vindt geen uitbreiding van bestaande of aanleg van nieuwe vliegvelden plaats. Er komt een accijns op kerosine en btw op vliegtickets. Alle subsidies en exploitatiebijdragen aan het luchtverkeer worden beëindigd. Binnenlandse vluchten worden verboden. Korte buitenlandse vluchten kunnen worden verboden wanneer daarvoor alternatieven bestaan in de vorm van hoge-snelheidstreinen. Die rijden zoveel mogelijk langs bestaande routes en sluiten goed aan op het binnenlands vervoer. Regionale luchthavens worden gesloten of in omvang van het vliegverkeer beperkt. Vrijvallende NAVO-vliegvelden worden niet opengesteld voor burgerluchtvaart.

D303 Er komt een deltaplan voor de verbetering van het openbaar stads- en streekvervoer. Bovendien worden de voorzieningen voor fiets en voetganger verbeterd. Voor het openbaar vervoer komen wettelijke maximumtarieven. Openbare voorzieningen in het landelijk gebied horen per openbaar vervoer bereikbaar te zijn.

D304 Er wordt een krachtige rem gezet op de aanhoudende groei van het goederentransport over de weg. De milieukosten worden in de prijs van het vervoer doorberekend, mede ter stimulering van de innovatie en concurrentiepositie van alternatieve vervoersstromen via spoor, water, zeppelin en buisleidingen.

D4 Energie en ketenbeheer

D401 Nederland verplicht zich ertoe de uitstoot van broeikasgassen jaarlijks met twee procent te verlagen.

D402 Er komt een regulerende energieheffing voor grootverbruikers. De regulerende energieheffing voor huishoudens wordt uitgebreid.

D403 Er komt een wettelijke regeling voor de overgang naar een duurzame energie-opwekking. Die regeling zal er uiteindelijk toe moeten leiden dat er niet langer uit fossiele brandstoffen energie wordt opgewekt.

D404 In de productie staan het ketenbeheer en het sluiten van kringlopen centraal. In alle fasen van de keten moeten milieugegevens openbaar zijn in een jaarlijks verplicht milieoverslag.

Producenten hebben een terugnameplicht voor producten en verpakkingen.

D5 Landbouw en visserij

D501 De Nederlandse landbouw wordt de komende jaren met overheidssteun geherstructureerd en meer gericht op de milieukwaliteit van de productie. De glastuinbouw en intensieve veehouderij gaan over op 'gesloten' systemen, waarbij geen emissies naar de omgeving optreden. De productie in de rundveehouderij en de akker- en tuinbouw wordt geëxtensiveerd en wordt multifunctioneel, dat wil zeggen mede gericht op recreatievoorzieningen, streek-eigen productie, natuurzorg en landschapsbeheer. Er komen landelijke en verplichte normen als garantie voor een diervriendelijke veehouderij.

D502 Voor alle landbouwbedrijven wordt zo snel mogelijk het voeren van een mineralenboekhouding verplicht. Via een stelsel van heffingen en premies worden boeren aangemoedigd tot een efficiënter mineralenbeleid, uitmondend in een situatie van evenwichtsbemesting binnen vier jaar.

D503 De varkenshouderij wordt grondgebonden. De omvang van de veestapel wordt verkleind. Legbatterijen, kistkalveren en pelsdierfokkerijen worden verboden.

D504 Er komt een verbod op het vervoer van dieren over lange afstanden.

D505 De lijst van verboden chemische bestrijdingsmiddelen wordt uitgebreid, terwijl op alle andere chemische bestrijdingsmiddelen een milieuheffing komt. De inkomsten uit deze heffing worden rechtstreeks gebruikt voor de stimulering van de biologische landbouw. Alle bedrijven stellen verplicht een bedrijfsmilieuplan op dat erop gericht is de afhankelijkheid van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen stapsgewijs op te heffen en eveneens de emissies van andere milieubelastende stoffen terug te dringen.

D506 De ontwikkeling van de markt voor biologische producten wordt door fiscale maatregelen en het opzetten van regionale markten gestimuleerd en gemaximaliseerd. Doel is dat in 2005 het marktaandeel van de biologische landbouw naar tien procent gestegen is.

D507 Er komen criteria voor de beoordeling van risico's en het maatschappelijk nut van genetisch gemanipuleerde producten. Op verpakkingen wordt aangegeven of er bij de productie sprake is geweest van genetische ingrepen. Dierproeven en genetische manipulatie van dieren worden slechts toegestaan als alleen langs die weg een substantiële verbetering van de volksgezondheid kan worden bereikt. Planten, dieren en mensen, of delen daarvan, vallen niet onder het recht op intellectueel eigendom van biotechnologische uitvindingen. Er komt geen patent op leven.

D508 Bij internationale afspraken over visquota moet het behoud van de visstand centraal staan.

D509 Bij het afsluiten van visserij-akkoorden met ontwikkelingslanden wordt vooraf een rapportage gemaakt over de sociale effecten en de te verwachten milieuschade.

D6 Natuur

D601 Het natuurbeleid krijgt een multifunctioneel karakter. Daartoe wordt zowel de ecologische hoofdstructuur gerealiseerd en in stand gehou-

den, als een gericht beleid gevoerd op de ontwikkeling van natuur in de directe woon- en werkomgeving van mensen. In het landelijk gebied wordt hiertoe het agrarisch natuurbeheer bevorderd en financieel gestimuleerd.

D602 De grote open wateren worden beschermd tegen versturende activiteiten en investeringen. Het Markermeer blijft open, in de Waddenzee vinden geen boringen plaats en het kustgebied wordt met rust gelaten.

D603 Het doden van in het wild levende dieren door plezierjagers wordt verboden. Zowel in het wild levende dieren als gehouden dieren moeten met zorgvuldigheid en respect voor het leven behandeld worden.

D604 Nederland geeft invulling aan zijn verantwoordelijkheid voor de mondiale biodiversiteit. De overheid vergroot het areaal aan grote, aaneengesloten natuurgebieden. Er komt een stop op de invoer van niet-duurzaam geproduceerd hout.

